

Vilniaus universitetas
Komunikacijos fakultetas
Knygotyros ir dokumentotyros institutas

Viktorija Sivakova
Knygotyros magistro studijų programos studentė

LIETUVIŠKOS KNYGOS ARCHITEKTONIKA 1904-1918 METAIS

MAGISTRO DARBAS

Vadovas prof. D. Kaunas

Vilnius, 2006

Pildo bakalauro/ magistro baigiamojo darbo autorius

_____ Viktorija Sivakova _____

(bakalauro/ magistro baigiamojo darbo autoriaus vardas, pavardė)

_____ Lietuviškos knygos architektonika 1904-1918 metais _____

(bakalauro/ magistro baigiamojo darbo pavadinimas lietuvių kalba)

_____ Architectonics of lithuanian book in 1904-1918 _____

(bakalauro/ magistro baigiamojo darbo pavadinimas anglų kalba)

Patvirtinu, kad bakalauro/ magistro baigiamasis darbas parašytas savarankiškai, nepažeidžiant kitiems asmenims priklausančių autorių teisių, visas baigiamasis bakalauro/ magistro darbas ar jo dalis nebuvo panaudotas kitose aukštosiose mokyklose.

_____ (bakalauro/ magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)

Sutinku, kad bakalauro/ magistro baigiamasis darbas būtų naudojamas neatlygintinai 5 metus Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto studijų procese.

_____ (bakalauro/ magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)

Pildo bakalauro/ magistro baigiamojo darbo vadovas

Bakalauro/ magistro baigiamąjį darbą ginti _____

(įrašyti – leidžiu arba neleidžiu)

_____ (data)

_____ (bakalauro/ magistro baigiamojo darbo vadovo parašas)

Pildo instituto/ katedros, kuriojančios studijų programą, reikalų tvarkytoja

Bakalauro/ magistro baigiamasis darbas įregistruotas

_____ (instituto/ katedros, kuriojančios studijų programą, pavadinimas)

_____ (data)

_____ (instituto/ katedros reikalų tvarkytojos parašas)

Pildo instituto/ katedros, kuriojančios studijų programą, vadovas

Recenzentu skiriu _____

(recenzento vardas, pavardė)

_____ (data)

_____ (instituto/ katedros vadovo parašas)

Pildo recenzentas

Darbą recenzuoti gavau.

_____ (data)

_____ (recenzeno parašas)

Sivakova, Viktorija

Si 161 Lietuviškos knygos architektonika 1904-1918 metais : magistro darbas / Viktorija Sivakova ; mokslinis vadovas prof. D. Kaunas ; Vilniaus universitetas. Komunikacijos fakultetas.

Knygotyros ir dokumentotyros institutas. – Vilnius, 2006. – 71, [2] lap. : lent. – Maš. inr. – Santr. angl. – Bibliogr.: p. 54–59 (73 pavad.).

UDK 002.2:747(474.5)

Knygų meninis apipavidalinimas, knygų grafika – XX a., grafinis dizainas, knygos istorija.

Magistro darbo objektas – 1904-1918 metų lietuviškos knygos. Darbo tikslas – nagrinėti 1904-1918 metų lietuviškas knygas kaip meno kūrinis. Pagrindiniai darbo uždaviniai:

surinkti ir susisteminti 1904-1918 m. lietuviškas knygas. (apsiribojama tais leidiniais, kurie yra spausdinti lietuviškais rašmenimis Lietuvos teritorijoje);

- išsiaiškinti, kokie puošybos elementai iliustruoja tekstą, su juo siejasi, o kurie dekoruoja knygą;
- atskleisti knygos grožį nagrinėjant dailininkų kurtų iliustracijų bei puošybinių elementų stilistiką;
- nagrinėti knygų tipografiką – knygos praktiško (utilitarinio-informacinio) ir meninio aspekto derinimą;
- aptarti knygos apipavidalinimo kokybės ir XX a. pirmųjų dešimtmečių politinės ir ekonominės situacijos tarpusavio ryšį.
- pateikti puošybos elementų pavadinimų ir tipografikos terminų aiškinimus.
- Surasti ir identifikuoti kuo daugiau menininkų apipavidalintų knygų

Naudojantis analizės, istoriniu, formaliuoju (morfologiniu) *metodais* prieita prie *išvados*, kad nors tipografijos principai susiformulavo tik XX amžiaus 3 dešimtmetyje, jau 1904-1918 m. laikotarpiu buvo išleista šiuos principus atitinkančių leidinių. Tokių knygų apipavidalintojai dažniausiai būdavo žymūs XX a. pradžios Lietuvos menininkai. Jų dekoruotoms knygoms dažniausiai naudotas geresnis, celiuliozės masės popierius. Leidiniui buvo parenkamas kietviršis arba kietesnis nei visos knygos bloko

lapų popierius. Lietuvoje 1904-1918 metų laikotarpiu dirbant gausiam kultūros veikėjų bei menininkų būriui galima buvo išleisti puikių leidinių, savo poligrafinė kokybe bei architektonika nenusileidžiančių tuo metu kitose šalyse leistiems leidiniams. Finansiniai sunkumai, politinė šalies situacija ir kitos kliūtys įtakoją mažą menininkų apipavidalintų knygų skaičių. Dailininkų kurtomis iliustracijomis, vinjetėmis bei puošybiniais ornamentais dekoruotos knygos dažniausiai buvo leidžiamos stambesnėse, geresnę poligrafinę bazę ir geresnius finansinius išteklius turinčiose spaustuose. Dailininkų konkrečioms knygoms sukurtuose ornamentuose dažniausiai atsispindėdavo konkretaus kūrinio tematika. Iliustracijoms, puošybiniais elementams buvo naudojami lietuvių liaudies meno motyvai arba modernūs secesiniai bei *art nouveau* raštai. Dėl ekonominių, politinių nagrinėto laikotarpio priežasčių dauguma ne menininkų apipavidalintų knygų nėra praktiškos, patogios skaitytojui. Leidėjams piginant knygas nukentėdavo jų kokybė – sumažėdavo leidinio formatas arba padidėdavo teksto kiekis ir tankis viename puslapyje. Spaustuose naudojamų klišių ornamentai dažniausiai visai nesisiedavo su kūrinio tematika arba būdavo neutralūs.

Magistro darbas gali būti naudingas knygotyros mokslininkams, menotyrininkams, knygos menu besidomintiems, knygos grafikos studijų studentams.

TURINYS:

ĮVADAS	6
1. LEIDYBINĖ SITUACIJA.POLIGRAFIJOS BAZĖ 1904-1918 METAIS	10
2. KNYGOS PORTRETAS	15
2.1. Architektika	15
2.2 Iliustracijos ir puošybiniai elementai.	19
3. LIETUVOS KNYGŲ GRAFIKA XX A. PRADŽIOJE	23
4. DAILININKŲ DEKORUOTOS KNYGOS	28
4.1. Dailininkų apipavidalintos knygos	28
4.2. Dailininkų kurti viršeliai bei iliustracijos	40
5. POLIGRAFINIS LEIDINIŲ APIPAVIDALINIMAS	46
IŠVADOS	54
BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS	56
PRIEDAI	60

IVADAS

Knygos menas atsirado beveik kartu su pačia knyga ir visą laiką vystėsi bei kito. Su knyga yra glaudžiai susijusios tokios grafikos šakos kaip iliustracija bei šriftas, galinčios simbolių bei ornamentų pagalba ne tik suteikti spaudiniui estetinę išvaizdą, bet ir materializuoti rašytojo dvasinį pasaulį. Knyga – vienas sudėtingiausių socialinio ir kultūrinio gyvenimo reiškinių. Raštas, jei knyga yra rankraštinė, ir šriftas, jei ji yra spausdinta yra regimoji žodinės informacijos pateikimo priemonė. Mokslininkai ir dailininkai visame pasaulyje nepaliauja tyrinėti knygos raidą, atranda vis naujų knygų leidybos bei apipavidalinimo priemonių. Rankraštinės viduramžių knygos, pirmieji spausdintiniai leidiniai yra kultūros palikimas, kurį tyrinėjant dailininkai atranda seniai pamirštų būdų tobulai knygai sukurti. Jais remiantis nuolat tobulinamos spaudinio gimimo procesas, iliustracijų kokybė, estetinė išvaizda...

XIX a. pradžioje Vilniaus universitete įsteigus grafikos (tada vadinta raižybos) katedrą, padaugėjo ir knygos grafikos kūrinių. Medžio raižinių technika dirbo tokie menininkai kaip V. Smakauskas ir M. E. Andriolis. Būtų klaidinga teigti, jog lietuviškosios knygos grafika suklestėjo būtent nuo 1904 metų, tačiau spaudos atgavimas ir po jo sekęs kultūrinio gyvenimo sujudimas buvo nemažas stimulas knygų grafikai vystytis. Tuo metu spausdinto žodžio puošyba susidomėjo ne tik leidėjai, bet ir profesionalūs dailininkai ir ne tik grafikos, bet ir kitų dailės šakų atstovai. Dabartinė knygų puošyba yra visiškai kitokia ir naudojami kitokiais grafinais elementais nei prieš šimtmetį. Pastarąjį dešimtmetį spausdintose knygose retai sutiksime puošnią vinjetę, nors XX amžiaus pradžioje tai buvo dažnas reiškinys. Įspūdingi inicialai dabar pasirodo nebent vaikiškose knygose. Tyrinėjant 1904-1918 metų lietuvišką spaudą matyti, jog to meto knygų iliustravimu buvo susidomėję ir leidėjai, ir kultūrinio gyvenimo atstovai, ir menininkai.

Greitai pasirodysiantis bibliografijos leidinys „Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. 1905-1917“ skatina įvairiais aspektais tyrinėti XX amžiaus pradžios knygą. Šiame darbe 1904 - 1918 metų knygos nagrinėjamos kaip meno kūriniai. Analizuojama jų sandara, visumos ir dalių santykis. Nagrinėjama ne tik paprasčiausia iliustracija knygoje, bet ir visi kiti knygos elementai, kurie skaitytojui sukelia bendrą spaudinio estetinį vaizdą. Nevertėtų pamiršti, jog „knygos dailumas pareina nuo raidžių tipo parinkimo, nuo knygos didumo (formato), nuo popieriaus rūšies, nuo lankų supjaustymo arba nuo išspausdinto teksto ir paliktų paraščių santykio...“ [37, 336] Daugiausia dėmesio, žinoma, sulaukė ornamentiniai

segmentai. Todėl minimi ir knygos puošybiniai elementai bei grafikos rūšys, kuriomis pasiekiamas vienas ar kitas dekoravimo rezultatas. Apibūdinamas ir knygos formatas, įrišimas bei popieriaus kokybė. Rašant apie Lietuvos knygų grafiką negalima nepaminti ir kitos svarbios lietuvių nacionalinės kultūros paveldo dalies – to laikotarpio grafikos periodiniuose leidiniuose. Minimi svarbūs periodiniai leidiniai, tuo metu dekoruoti žymių menininkų bei pasižymėję ypatinga iliustracijų gausa.

Nagrinėjamą laikotarpį suskaidomas į dvi dalis. 1904 balandžio 24 d., Lietuvoje panaikinus draudimą lietuviškiems spaudiniams leisti, sujudo ir visas kultūrinis gyvenimas. Imtos tobulinti ir knygos puošybos, ir knyginės grafikos tradicijos. 1914 metai žymi kito laikotarpio pradžia. Prasidėjus Pirmam pasauliniam karui buvo sustabdytas spartus leidybinis tobulėjimas, nors knygų gamyba visiškai ir nenutrūko. Vokietijos okupuotoje Lietuvoje buvo slopinamas iki tol buvęs intensyvus kultūrinis darbas, tačiau lietuviškas knygas, periodinę spaudą karo metais evakavęsi lietuviai leido užsienyje – Rusijoje, Amerikoje.

XX a. pradžios grafika svarbi kaip unikalus kultūrinis palikimas, deja, iki šiol mažai tyrinėtas. Daugiau dėmesio skiriama ketvirtam dvidešimto amžiaus dešimtmečiui, arba bendrai aptariami knygos puošybos principai. Liuda Ruseckienė¹ lietuvių literatūros klasikų tekstus sieja su jų kūrinių iliustracijomis, labiau tyrinėdama būtent 4 dešimtmečio grafikos meną: „kokybiškai naujas lietuvių knygų grafikos etapas prasideda ketvirtajame XX a. dešimtmetyje“ [32, 14]. Lietuvos dailės vadovėliai bei žodynai kiek iškalbesni. „XX a. lietuvių dailės istorijos“² pirmajame tome galima rasti ne tik aptariamojo laikotarpio knygos iliustravimo pavyzdžių, bet ir trumpų pastabų apie 1904-1918 metais knygų iliustravimo mene vyravusias dailės kryptis. Pačių 1904-1918 metais leistų lietuviškais rašmenimis knygų išvaizda bei puošybos elementai buvo vertingiausia medžiaga. XX a. Lietuvių dailės dvitomiuose minimi ir svarbesni spaudinių iliustravimo pavyzdžiai. Vertingų straipsnių apie knygos meną, jos architektoniką proporcijų dermę yra parašęs knygos tyrinėtojas J. Tschicholdas³. Šrifto, iliustracijų temomis pereito amžiaus pirmoje pusėje domėjosi monografijų autoriai: E. B. Adamovas⁴, A. Kapras⁵ ar V. N. Liachovas. Jų pastabos apie gražią, estetišką, skaitytojui patogią knygą yra vertingi ir šiuolaikiniams knygos dizaineriams. Vertingas žinias apie pirmąsias Lietuvoje įsikūrusias cinkografijas surinkęs V. Juodakis⁶. Jo surinktos žinios apie S.

¹RUSECKIENĖ L. *Lietuvių literatūros klasikos iliustracijos/ medžiaga apie knygų grafiką ir jos kūrėjus*. Vilnius, 1994.

² *XX a. Lietuvių dailės istorija 1900-1940*, Vilnius, 1982, t. 1.

³ ЧИХОЛД, Ян. *Облик книги. Избранные статьи о книжном оформлении*. Москва, 1980.

⁴ АДАМОВ Е. *Иллюстрация в художественной литературе*. Москва, 1959.

⁵ КАПР А. *Эстетика искусства шрифта*. Москва, 1979.

⁶ JUODAKIS V. *Lietuvos fotografijos istorija 1854-1940*. Vilnius, 1996. 167-168 p.

Fleury, A. Jurašaičio įmonių veiklą nušviečia ir aptariamojo laikotarpio leidinių iliustracijų bei puošybinių elementų kokybę. 1904-1914 metų knygų repertuarai, tiražai, šio laikotarpio politinė bei ekonominė situacija giliai išnagrinėta V. Černiauskaitės disertacijoje. Autorė pateikia medžiagos apie poligrafinę laikotarpio bazę, lietuviškų knygų leidėjus, spaustuvių materialinį ir techninį aprūpinimą⁷. XX a. knygų politinei bei ekonominei situacijai Lietuvoje, jos įtakai knygos leidybai daug dėmesio skirta V. Stonienės straipsniuose bei monografijose⁸. To laikotarpio estetiškos ir praktiškos knygos sampratą nušviečia literatūros, meno žurnaluose, dienraščiuose pasirodę straipsniai⁹. Vienas svarbiausių šaltinių tapo 1904-1918 metų lietuviškais rašmenimis leistų knygų sąrašas. Remiantis šiuo sąrašu, kiekviena darbe minima knyga peržiūrėta *de visu*. Knygų ieškota Martyno Mažvydo nacionalinės bibliotekos bendruosiuose fonduose, Meno bei Rankraščių ir retų spaudinių skyriuose.

Rašant darbą itin vertingos buvo Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centro Nacionalinio publikuotų dokumentų archyvinio fondo skyriaus vedėjos Rūtos Eglinskienės bei knygų dailininkės Elonos Marijos Ložytės konsultacijos. Vertingų pastabų bei medžiagos iš savo asmeninio archyvo pateikė Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto direktorius, humanitarinių mokslų daktaras Vaclovas Bagdonavičius.

Šiame darbe analizuojamos 1904-1918 metais išleistos knygos. Detalesniam nagrinėjimui pasirinkti Lietuvoje spausdinti, arba Lietuvoje gyvenančių menininkų apipavidalinti leidiniai: grožiniai, dramos veikalai ir vaikams skirta literatūra.

Šio darbo tikslas - nagrinėti 1904-1918 m. lietuviškas knygas kaip meno kūrinis. Darbo tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai:

- peržiūrėti 1904-1918 m. lietuviškas knygas, atkreipiant dėmesį į jų iliustravimą ir apipavidalinimą.
- išsiaiškinti, kokie puošybos elementai iliustruoja tekstą, su juo siejasi, o kurie dekoruoja knygą;
- atskleisti knygos grožį nagrinėjant dailininkų kurtų iliustracijų bei puošybinių elementų stilistiką;
- aptarti knygų tipografiką – knygos praktiško (utilitarinio-informacinio) ir meninio aspekto derinimą;
- analizuoti 1904-1918 metų lietuviškų knygų meninį lygį lėmusias aplinkybes.

⁷ ČERNIAUSKAITĖ V. *Lietuviškos knygos raida tautinės kultūros plėtros sąlygomis 1904-1914 metais: daktaro disertacija*. Vilnius, 2000.

⁸ STONIENĖ V. *XX amžiaus Lietuvos knyga (1904-1990)*. Vilnius, 2000.

⁹ GRIGONIS M. Ar reikalingi mums gražūs leidiniai / Svirno Žynė. *Viltis*, 1913, gruod. 20 (saus. 2), p.1.

- pateikti puošybos elementų pavadinimų ir tipografikos terminų aiškinimus.
- surasti ir identifikuoti kuo daugiau dailininkų apipavidalintų knygų.

Renkant bei sisteminant 1904-1918 m. knygas, buvo naudojami ne tik knygotyros, bet ir menotyros moksliniai metodai (aprašomasis, istorinis metodai) Naudojant aprašomąjį metodą pateikiama faktografija, konstatuojantys apibūdinimai. Aprašomuoju analitiniu metodu gilinamasi ne tik į faktografiją, bet ir į kūrinio sandarą, priežastinius ryšius. Kiekvienos knyga atskiri elementai atpažįstami kaip sudėtingos visumos dalis. Formaliosios (morfologinės) analizės metodo būdu nustatoma plastinių formų sandara bei jų meniškumas.

Darbas gali sudominti knygotyrininkus, menotyrininkus, būsimus šios temos tyrėjus. Analizuojant 1904-1918 metais išleistų knygų repertuarą, aptikti iki šiol literatūroje nepaminėti dailininkų kūriniais puošti leidiniai. Sudarytas 1904-1918 metais Lietuvos kūrėjų iliustruotų ir dekoratyviniais elementais papuoštų knygų sąrašas, kuris vėliau gali būti naudingas lietuviškos knygos dizaino istorijai.

1904– 1918 METŲ LIETUVIŠKOS KNYGOS ARCHITEKTONIKA

1. LEIDYBINĖ SITUACIJA. POLIGRAFIJOS BAZĖ LIETUVOJE 1904-1918 METAIS

1904 m., panaikinus spaudos draudimą, atsirado palankesnės sąlygos lietuviškai knygoms plisti, ėmė didėti ir jų paklausa. Lietuvos leidyklose lietuviškas rašmenimis imta leisti knygas, brošiūras bei periodinę spaudą. Po ilgai trukusio spaudos draudimo dauguma Lietuvos žmonių buvo menkai išsilavinę, todėl visų pirma inteligentija, kultūros veikėjai, leidėjai suskato leisti šviečiamąją ir ugdomąją literatūrą. Lietuvoje pamažu ėmus plisti švietėjiškoms idėjoms, didėjo ir lietuviškos knygos poreikis, o tai skatino leidybą. Knygas leido ne tik visuomeninės draugijos, bendrovės, bet ir periodinių leidinių redakcijos, knygynai. Populiariausios XX a. pradžios knygos – nedidelės, nebrangios, populiariai parašytos. Itin perkamos tuo laikotarpiu buvo grožinės literatūros, dramos kūriniai, kalendoriai: „Todėl to meto knygų repertuarą, be švietimui skirtų mokomųjų leidinių, didelę dalį sudarė mokslo populiarinimo, grožinės literatūros knygos ir kalendoriai Mokslo populiarinimo leidiniuose vyravo buitines žinias propaguojanti tematika (apie ligas, žemės ūkio darbus, gyvulių auginimą ir pan.)“ [7, 27] Leidėjai stengėsi kuo greičiau, kuo pigiau išleisti leidinius ir mažai rūpindavosi spaudinio poligrafine kokybe. Svarbus buvo tik knygelės tiražas, bei tam tikros idėjos, kurios turėjo pasiekti skaitytojus. Todėl didesnę spaustuvių produkcijos dalį sudarė pigios, plonos, ant prastos kokybės popieriaus leistos brošiūros. XX a. pradžioje buvo ir asmenų, kurie švietimo tikslais ėmė organizuoti knygų leidybą. Į šią veiklą įsitraukė ir kultūros veikėjai: J. Jablonskis, P. Višinskis, J. Basanavičius ir kiti. Lietuvių inteligentija ėmė propaguoti legalią lietuvišką spaudą, sparčiai gausėjo ir tokios spaudos platintojų. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą skaitytojų tarpe itin populiarūs buvo kalendoriai. Labai didelį kalendorių populiarumą rodo ir jų tiražų skaičius: 1904-1917 metais Lietuvoje išleista apie 40 pavadinimų lietuviškų kalendorių, kurių vidutinis tiražas – 10 000 – 15 000 egzempliorių Tuo tarpu grožinės literatūros leidinių tiražai svyravo nuo 2000 iki 5000 egzempliorių¹⁰. 1914-1917 metais lietuviškų knygų repertuare vyravo mokslo populiarinimo ir mokslinės knygos, mokomieji vadovėliai ir elementoriai, nors populiarumo sulaukė ir lietuvių rašytojų grožinės literatūros leidiniai: Žemaitės, I. Šeinius apsakymai, V. Kudirkos, A. Vienuolio raštai, Maironio kūryba. Anų dienų skaitytoją domino ir užsienio autorių kūriniai: L. Tolstojaus, V. Šekspyro veikalų vertimai. Išleistų knygų kiekį per metus iliustruoja 1 lentelė.

¹⁰ STONENĖ V. *XX a. Lietuvos knyga 1904-1917*. Vilnius, 2000.

1 lentelė 1904-1918 m. lietuviškais rašmenimis leistos knygos

1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
184	536	595	428	481	419	455	451	487	549	463	345	281	274	363

Panaikinus spaudos lietuviškais rašmenimis draudimą, žymiai išaugo poligrafijos įmonių darbo apimtys. Nevertėtų pamiršti, jog knygos architektonikai didelę reikšmę turėjo spaustuvų veiklos plėtra bei spaustuvų įrengimai, taip pat svarbūs buvo teksto ir iliustracijų spausdinimo metodai. Nuo iliustracijų gamybos būdų bei šrifto įvairovės ir kokybės, spaustuvinių mašinų, buvusių XX amžiaus pradžios spaustuvėse, priklausė ir apipavidalintos knygos kokybė. Tiek Vilniuje, tiek ir Kaune spaustuvės metams bėgant sumanesni spaustuvininkai ėmėsi pildyti savo įmones lietuviškų šriftų atsargomis. Netrukus lietuviškuose spausdiniuose atsirado ir knygos grafikos elementų: vinječių, puošybinių elementų, iliustracijų. “Knygose ėmė vis dažniau pasirodyti lietuviškų ornamentų, klišių su Lietuvos kaimo vaizdais” [38, 72]. Didesniuose Lietuvos miestuose gana greitai įsikūrė ir vien tik lietuviškus spausdinius leidžiančios spaustuvės. Prieš Pirmąjį Pasaulinį karą daugiausia spaustuvų buvo įsikūrę Vilniuje. Viena pirmųjų 1904 m. rudenį Vilniuje pradėjo veikti Petro Vileišio spaustuvė, per savo gyvavimo laikotarpį išspausdinus nemažai lietuviškų knygų. Sparčiai daugėjo ir kitų lietuviškas knygas leidžiančių spaustuvų. Pirmaisiais savo veiklos metais, M. Kuktos įrengta ir vadovaujama P. Vileišio spaustuvė buvo viena pajėgiausių ir geriausia įranga tuomet apsirūpinusių spaustuvų. Įmonėje veikė nauji įrengimai, literos – metalinės kaladėlės su iškiliais atvaizdais - buvo parūpintos iš užsienio dirbtuvių: “visi poligrafiniai įrengimai, šrifto komplektai buvo nauji, pirkti užsienyje” [7, 28]. M. Kuktos spaustuvėje daugiausia buvo spausdinami Lietuvių mokslo draugijos leidiniai: monografijos, vadovėliai. Dažniausiai didžiosios spaustuvės buvo gerai įrengtos ir aprūpintos modernia tiems laikams technika, mažosiose tuo tarpu vyravo primityvesnė įranga.

Garsi buvo ir lietuviškus leidinius spausdinusį Zavadskių įmonė. Joje kasmet buvo atspausdinama po kelias dešimtis lietuviškų knygų. Lietuviški leidiniai Lietuvos spaustuvėse 1905 – 1915 metais spėjo išpopuliarėti skaitytojų tarpe. Visos stambiausios lietuviškos spaustuvės leido knygas, brošiūras bei periodinę spaudą dekoruotą ne tik spaustuvėse turimais dekoratyviniais šablonais, bet ir puošta autoriniais, ano meto dailininkų specialiai knygai skirtomis iliustracijomis. Kartais, norėdamos išgauti geresnę kurio leidinio kokybę ar atskirų iliustracijų vaizdą, spaustuvės klišes užsisakydavo užsienio miestų dirbtuvėse.

XX amžiaus pradžios spaudoje iliustracijoms spausdinti buvo naudojamos klišės - tam tikros metalinės, medinės, linoleumo ar kitos medžiagos plokštės. Labiausiai buvo paplitusios rankomis arba klišografu graviruotos cinko klišės. 1850 metais Prancūzijoje sugalvota, kaip fotografijas, įvairias iliustracijas galima greitai ir nebrangiai tiražuoti. Anuomet viena cinko kliše kokybiškai galima buvo atspausti 35-50 egzempliorių tiražą. Praėjus daugiau nei penkiasdešimčiai metų, ši naujovė – klišės, gaminamos cinkografijos būdu - pasiekė ir lietuviškas spaustuves. Iki cinkografijų bendrovių įsikūrimo Vilniuje, iliustracijos keliaudavo į Varšuvą, ten ir būdavo gaminamos klišės. Supratęs, jog užsakymus vykdyti Lietuvoje, o ne Varšuvoje spaustuviniams bus pigiau, greičiau ir patogiau, Stanislovas Fleury įsteigė nuosavą cinkografijos įmonę. Žinoma, jog pirmųjų cinkografinių klišių gamyba 1903 metais įsteigtoje įmonėje sutapo su pirmosios elektrinės pastatymu.

Puošnesnėms, spalvotoms iliustracijoms spausdinti buvo gaminamas kelių (dažniausiai 4 - 6) klišių komplektas¹¹. S. Fleury pavyzdžiu netruko pasekti ir fotografas A. Jurašaitis. Vos metais vėliau atsidariusioje cinkografijos dirbtuvėje darbo tempai buvo spartesni, todėl užsakymų kiekis sparčiai didėjo. A. Jurašaičio ir jo pagalbininkų dėka buvo gaminamos knygos, vadovėliai, periodinę spaudą puousių iliustracijų klišės. Sulig cinkografijų atsiradimu sostinėje didesnę dėmesį imta skirti ir knygos puošybai.

Metams bėgant, Lietuvos spaustuvių įranga sparčiai tobulėjo. Vis daugiau modernių spausdinimo mašinų buvo atvežama iš kitų šalių, daugiausia – iš Vokietijos. Vilniuje ėmė kurtis raidžių liejyklų bendrovės. Stambesnės spaustuvės turėjo savo raidžių liejyklas, tačiau jos kūrėsi ir kaip atskiros įmonės - didžiuosiuose miestuose Vilniuje bei Kaune veikė ir po keletą šrifto liejyklų. Leidybos įmonės šriftą dažniausiai pirkė iš Peterburge (O. Lemano), Varšuvoje (Orgelbrando), Vilniuje („Gutenbergo“) buvusių raidžių liejyklų. Esant galimybei nebrangiai įsigydavo nereikalingą lotynišką šriftą iš kitų stambių spaustuvių. Didesnį šrifto pasirinkimą turėjo didesnės miesto spaustuvės¹². Pasekusios S. Fleury pėdomis, XX amžiaus pradžioje kūrėsi ir pirmosios privačios cinkografijos dirbtuvės, leidusios pateikti klišes tuomet dominavusiai iškilajai spaudai. Taigi, gausus spaustuvių, litografijų, šriftų liejyklų skaičius sudarė sąlygas kokybiškiau vykdyti reikiamus užsakymus. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą nemaža dalis leidybinės produkcijos kokybė buvo aukšta: “Lietuvos miestuose išspausdintos knygos ir periodiniai leidiniai nedaug atsiliko nuo tuo metu Vakarų Europoje išspausdintų leidinių” [38, 72].

¹¹ JUODAKIS V. *Lietuvos fotografijos istorija 1854-1940*. Vilnius. 1996.

¹² ČERNIAUSKAITĖ V. *Lietuviškos knygos raida tautinės kultūros plėtros sąlygomis 1904-1914 metais : daktaro disertacija*. Vilnius. 2000. p. 93.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Vilniaus ir Kauno spaustuvėse pasirodę pirmieji linotipai (iš atskirų literų surinktos spaudos formos) leido žymiai greičiau parengti spaudos formą ir kartu paspartinti knygų bei laikraščių gamybą. Buvo diegiama plokščių ir išgaubtų stereotipų gamyba. “Apie 1906 metus Lietuvos spaustuvėse pasirodė pirmieji linotipai , todėl išsiplėtojo konkurencija dėl spaudinių, ypač laikraščių, operatyvumo.” [38, 72]. Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse jau veikė apie pusantro šimto spaustuvių ar litografijų, turėjusių to meto reikalavimus atitinkančią poligrafijos techniką. Keletas knygelių vaikams buvo papuoštos lietuvių dailininkų V. Bičiūno, P. Galaunės, P. Rimšos, A. Varno, J. Zikaro iliustracijomis. Kartais jėg iliustracijų klišės vis dėlto buvo gaminamos ne Lietuvoje. Pavyzdžiui, žurnalui “Vairas”, kuris buvo spausdinamas M. Kuktos spaustuvėje, iliustracijų klišės buvo kuriamos Varšuvoje. Nors dideli bei svarbūs užsakymai kruopščiai buvo atliekami ir A. Jurašaičio bendrovėje. 1912 metais išleisto monumentalaus „Zoologijos“ veikalo bei pirmojo lietuviško meno albumo iliustracijų klišės buvo gaminamos būtent šioje bendrovėje. Palaipsniui kuriantis vis daugiau leidyklų, ėmė stiprėti ir tarpusavio konkurencija. Atsirado brangesnių, menininkų apipavidalintų knygų: „Greičiausiai buvo modernizuojamos stambiosios poligrafijos įmonės, tačiau augant bendram spaustuvių skaičiui, sustiprėjusi jų tarpusavio konkurencinė kova vertė visus spaustuvininkus naudoti pažangesnes technologijas ir daugiau dėmesio skirti darbų spartai ir kokybei.“[7, 71] To laikotarpio menininkai taip pat nemažai prisidėjo populiarinant gražią, estetišką knygą. Pamažu brošiūrų ėmė mažėti. Toli gražu ne kiekviena spaustuvė galėjo pasisamdyti menininką knygai apipavidalinti. Tai galėjo sau leisti stambios spaustuvės, pvz. Zavadskiai, per 1904-1918 m. laikotarpį išleidę nemažai gražių knygų.

Po spaudos draudimo panaikinimo sparčiai progresuojantį kultūrinį gyvenimą sustabdė Pirmasis pasaulinis karas. Okupacinė valdžia nutraukė arba labai suvaržė kultūros ir švietimo draugijų darbus. Leidybos tempai sumažėjo, kai dauguma vyrų pasitraukė iš Lietuvos arba buvo mobilizuoti. Ne tik kultūrinėje veikloje dalyvavusių žmonių emigracija bet ir karo metu atsiradę finansiniai sunkumai stabdė knygų leidybą. 1914 metais prasidėjo spaustuvių kėlimas į Rusiją. Taigi, 1915 metais į Lietuvą įsiveržus kaizerio kariuomenei, du trečdaliai poligrafijos įmonių jau buvo perkelta arba žlugę. Vokiečių okupacijos metais Lietuvoje likusios spaustuvės beveik neturėjo darbo. Knygų leidyba buvo nutrūkusi, ėjo vos keletas laikraščių. 1918 m. pradžioje likusios spaustuvės nebeturėjo nei specialistų, nei užsakymų. Leidimų spausdinti lietuvių kalba leidėjai gaudavo itin retai. Po 1915 m. nustojo eiti beveik visi periodiniai leidiniai

Kiek lengviau leidimą leisti lietuvišką leidinį buvo galima gauti 1917-1918 metais, jau okupacijos pabaigoje. Lietuviškos knygos buvo leidžiamos Rusijoje karo metais ten

emigravusių lietuvių dėka. Lietuvių draugija leido savo laikraštį, vadovėlius, įvairią mokomąją literatūrą. Lietuvą pasiekdavo ir ne vien Rusijoje leisti leidiniai: „Sunkiomis sąlygomis, svetur paskubomis leisti Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti leidiniai nepasižymėjo aukšta poligrafinė kokybė. [15, 165]. Leidžiant knygeles, projektams mielai sutikdavo talkinto ir kalbininkai, tokie kaip K. Būga, J. Jablonskis ar rašytojas Vaižgantas.

Nors ir smarkiai apribotas, tačiau leidybinis darbas karo metais visiškai nenutrūko - nemažas lietuvių emigrantų skaičius užsienyje toliau puoselėjo lietuvišką spaudą. Ypač produktyviai veikė lietuvių spaustuvė Peterburge. Leidiniai, daugiausia spausdinti užsienyje, pasiekdavo ir Lietuvos skaitytoją. Žinoma, jog šių knygelių meninis apipavidalinimas mažai berūpėjo lietuvių dailininkams. Vis dėlto to laikotarpio leidiniai papuošiami vienu kitu šabloniniu ornamentu ar iš verstinių knygų perkopijuotomis iliustracijomis.

1914 m įsteigta Lietuvos draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti - labdaros organizacija, tapusi politiniu bei kultūriniu lietuvių visuomenės centru. Neilgai gyvavusi ji 1917 m. buvo bolševikinės likvidavimo komisijos uždaryta, o jos turtas – nusavintas. Tačiau karui einant į pabaigą buvo išsikovota daugiau su spauda susijusių lengvatų: „Pakrikus kaizerinės okupacijos režimui, lietuvių inteligentija išsikovojo daugiau kultūros lengvatų, atgimė periodinė spauda, pradėjusi tiesti kelią į Lietuvos nepriklausomybę“ [15, 165].

1904-1918 metų laikotarpį žymi du etapai. Iki Pirmo pasaulinio karo pradžios Lietuvoje itin aktyvus leidyklų, spaustuvių, šrifto liejyklų ir cinkografijų steigimasis. Spaustuvių tarpusavio konkurencija skatino ir kokybiškesnės produkcijos – estetiškesnės knygos leidybą. Turtingesnės, didesnės spaustuvės savo kūrinių papuošimui galėjo samdytis žymius dailininkus. Pirmojo pasaulinio karo metais knygų leidyba beveik nutrūko. Didesnis kiekis Lietuvą pasiekusių lietuviškais rašmenimis knygų buvo spausdinamos Rusijoje arba JAV.

2. KNYGOS PORTRETAS

Knygos išvaizda yra tarsi portretas, atspindintis tam tikrus charakteringus jos turinio bruožus. Atidus žvilgsnis gali pamatyti ne tik ypač puošnių ir gausiai dekoruotų knygos šedevrų grožį, bet įvertina ir paprastų, kuklių ir minimaliai puoštų raštijos paminklų patrauklumą. Knygos viršelio bei teksto iliustracijos, leidinio elementų - spaudos popieriaus, jo kokybės, spalvos, šrifto, bloko formato, tuščių laukelių santykio su tekstu padeda charakterizuoti vieną ar kitą leidinį. Knygos atskiri elementai ar jos dizainas net ir neskaičius teksto gali padėti nustatyti tą laikotarpį, kada ji buvo sukurta. Tačiau vertinant knygos apipavidalinimą, reikėtų atkreipti dėmesį ne tik į vienus ar kitus grafinius elementus, bet ir į leidinio visumą, jo architektoniką.

2.1 Architektonika

Knygos architektonikos - proporcijos, viršelis, popieriaus paviršiaus faktūra, spalvos, yra neatskiriami elementai suvokiant knygą kaip vientisą meninį objektą. Vertinant knygą kaip meno kūrinį, reikia žiūrėti į knygą kaip į harmoningą visumą: pastebėti teksto juostos išdėstymo meniškumą, šrifto parinkimą, popieriaus, poligrafijos kokybę, teksto toninį intensyvumą, jo dalių proporciją ir ritmą puslapyje. Pati svarbiausia meniškos knygos savybė – suderinti utilitarinio-informacinio bei meniniai aspektai. Tik funkcionali, patogi skaityti bei tinkamai apipavidalinta knyga bus estetiška. Nemokšišškai knygoje įkomponavus dekoru elementą ar iliustraciją galima sugadinti ir paties piešinio grožį. 1929 metais viena XXVII knygos mėgėjų draugijos steigėjų, Marija Urbšienė, teigė, jog: „knygos dailumas pareina nuo raidžių tipo parinkimo, nuo knygos didumo (formato), nuo popieriaus rūšies, nuo lankų supjaustymo arba nuo išspausdinto teksto ir paliktų paraščių santykio...“ [37, 338]. Gražiam leidinyje viskas iki smulkmenų apgalvota ir sujungta į harmoningą visumą, net paraščių dydis bei jų santykis su teksto juosta knygoje negali būti atsitiktinai parinktas.

Vienas svarbiausių dalykų knygos architektonikoje yra formatas: „Nuo leidinio formato priklauso daugelis dalykų: naudojimo patogumas, proporcijų grožis, ekonomiškumas, technologinės ypatybės“ [50, 14]. Knygos dizaineris neretai formatą parenka atsižvelgdamas į knygos pobūdį. Didelio formato knyga sukuria didingumo, monumentalumo išpūdį, tuo tarpu mažytis leidinys skaitytojui suteikia jaukumo atmosferą. Piešinių albumas savo matmenimis dažniausiai skirsis nuo eilėraščių tomelio. Knygos portretą smarkiai keičia įvairios

ilustracijos, įklijos, kurios gali būti ne tik pagamintos iš kitokios popieriaus, bet ir kitokio formato negu visas knygos blokas. Knygos tyrinėtojas, dizaineris ir šriftografas Janas Tchicholdas savo straipsniuose pažymi, jog knygas galima išskirstyti į dvi grupes. Vienos jų skirtos laikyti rankoje, patogiai įsitaisius kėdėje ar krėse, kitos skirtos mokymuisi, didesnio formato, dedamos ant stalo. Anot jo, kiekviena knyga turi būti tinkamai apipavidalinta atsižvelgiant į jos paskirtį, skaitytojų grupę ar net teksto pobūdį. Vien graži iliustracija nepadarys knygos harmoningos bei estetiškos. Jau XV amžiuje buvo žinomos taisyklės, kuriomis vadovaujantis buvo nustatomas tikslus teksto ploto ir paraščių santykis bei teksto juostos vieta lape.

Knygos, turinčios geometriškai aiškias bei sąmoningai parinktas proporcijas žmogui atrodo malonesnės ir gražesnės nei knygos, kurių plokštumų proporcijos pasirinktos atsitiktinai. Norint sukurti akiai gražią bei malonią knygą, pirmiausia reikia pasirinkti tinkamą leidinio aukščio bei pločio proporcijų santykį. Egzistuoja nemažai teorijų bei prielaidų, kokių proporcijų knyga yra patraukliausia. Tas pats aukščio ir pločio santykis nėra tinkamas kiekvienai knygai. Susiduriama su knygos paskirtimi – faktoriumi, apsprendžiančiu ne tik knygos matmenis. 3:4 plačių knygų aukščio ir pločio proporcija, tinkanti knygoms *in quarto*, nes jos guli ant stalo. Kišeninė knygutė su tokiomis proporcijomis bus itin nepatogi. Mažos knygos turi pasižymėti grakštumu, didelės tuo tarpu gali būti plačios. Dažnai naudojamos abi pagrindinės proporcijos: 2:3 (*oktavo*) ir 3:4 (*quarto*) knygos leidyboje. A4 formatas labiausiai tinka žurnalams, kai tekstas spausdinamas dviem stulpeliais. Kiekvienoje knygoje svarbi ne tik estetika, bet ir portatyvumas, patogumas bei elegantiškumas. Nešiojamoji knyga turi būti funkcionali, patogi laikyti rankoje, patogi dėti ant stalo, jei tai yra albumas ar mokomoji literatūra. Tačiau nuo antikos laikų estetiškai tobula laikyta dieviškoji proporcija, arba aukso pjūvis. Tokia proporcija naudota ir knygos gamyboje: “Ši dieviškoji proporcija, žinoma nuo antikos laikų (*sectio aurea*), tobulas teksto dalių išdėstymas yra labai svarbus ir knygos spausdinimo menui, nes yra vienas iš esminių teksto komponavimo puslapyje principų. Aukso pjūvio taisyklę (popieriaus lapo ir knygos formato, surinkto teksto ir paraščių tarpusavio proporcijos santykis vienu su kitais) žino ir kiekvienas įgudęs, menine knygrišyste užsiimantis ar istorinius įrišimus restauruojantis knygrišys” [3, 1]. Jeigu pamatuotume mūsų akiai mielas knygas, įsitikintume, jog knygos bloko aukščio bei pločio santykis labai artimas dieviškajai proporcijai, t.y. 1:1,618.

Tekstas knygos atvarte estetikos ir meniškumo požiūriais turi labai didelę reikšmę knygos architektikai. Vos žvilgtelėjus į atverstą knygą, suvokiame teksto kolonėlę kaip vientisą pilką dėmę lape. Svarbu, kad per dideli tarpai tarp eilučių, žodžių ar raidžių

nesuardytų šios vientisos pilkos juostos. Tačiau kai ženklai yra sulipę, sukibę vieni su kitais, nukenčia skaitytojas. Skaitydamas jis užtrunka ilgiau, o akys pavargsta labiau. Harmoningas raidžių, teksto kolonėlės išdėstymas lape sudaro galimybę ritmingam skaitymui, todėl teksto juostai keliami šie reikalavimai:

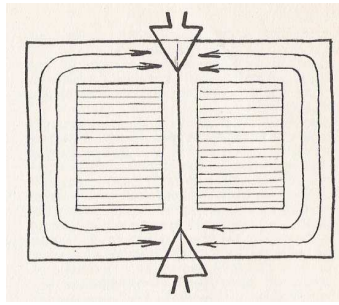
- aiški, išraiškinga ir gražiai sukonstruota teksto juosta;
- Aiškus, ryškus, skaitytojo akių nevarginantis šriftas.

Įvairūs knygos meno tyrimai liudija¹³, jog lemiamos reikšmės knygos apipavidalinimui turi puslapių ir atvartų proporcijos. Ne mažiau knygos estetikai svarbus teksto juostos bei tuščių paraščių santykis. Spaustuvininkas arba knygos apipavidalintojas turi nuspręsti, kurioje lapo vietoje bus išdėstytas tekstas. Paraštės ne tik gražiai įrėmina teksto kolonėlę, bet ir apsaugo tekstą nuo nykimo dėvintis bloko kraštams. Išstudijavęs daugelio senųjų knygų teksto rinkinio ir laukų proporcijas, knygos tyrinėtojas Janas Tschicholdas atskleidė senosiose knygose užkoduotas harmoningas proporcijas. Daugybė ištyrinėtų knygų patvirtino anksčiau iškeltą hipotezę, jog idealų rinkinio ir paraščių išdėstymą knygos atvarte sudaro proporcija 2:3. Remdamasis tomis išvadomis J. Tschicholdas pateikė leidėjams rekomendacijas, kaip pasirinkti knygų formatus, rinkinio ir jo paraščių bei kitų atvarto elementų santykinius dydžius. Remiantis šiuo atradimu galima pajavairinti knygų bei žurnalų formatų standartus, siaurinant ar platinant juos, bet proporcingai išlaikant teksto rinkinio ir atvartų proporcijas.

Negalima vienareikšmiškai tvirtinti, jog tik tokiomis proporcijomis pasižymi estetiška knyga. Savaime suprantama, jog teksto kolonėlės bei laisvų laukelių santykį reikėtų derinti ne tik pagal klasikinius kanonus, bet turint omenyje leidinio tipą, formatą bei tam tikrus jo apipavidalinimo ypatumus. Svarbūs knygoje yra ir tekstas bei iliustracijos, kurie turėtų užimti ne mažiau nei 50% lapo ploto. Jeigu tekstas užimtų mažiau nei pusę lapo ploto, leidėjai patirtų nuostolį spausdindami knygas dideliu tiražu. Daugiau nei 65% lapo ploto užimanti teksto kolonėlė sugriautų lapo ir teksto proporciją – paraštės būtų akivaizdžiai per mažos. Paraštės knygoje yra itin svarbios, jos atlieka ne tik estetinę funkciją:

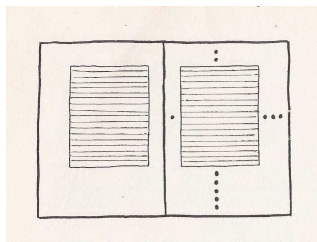
- paraštės skiria, bet kartu ir jungia teksto kolonėles atvarte;
- balti tušti laukeliai apsaugo tekstą: net ir apsitrynus knygos bloko kraštams tekstas išlieka įskaitomas;
- Balti laukeliai leidžia skaitytojo akiai pailsėti, sukuria ritmingus perėjimus iš vieno puslapio į kitą;

¹³ *Художественное конструирование и оформление книги.* ред. А. Д. Гончаров. Москва, 1971.

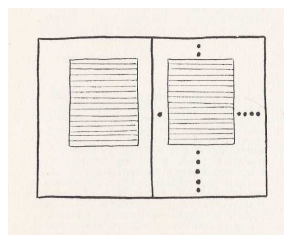

1 pav. tuščios baltos paraštės ne tik jungia visą atvartą, bet ir skiria vieną puslapį nuo kito.

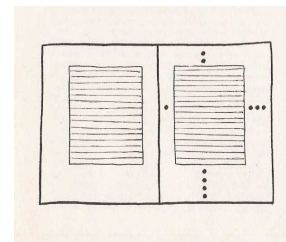
Klasikinė paraščių proporcijų rekomendacija – vidinių paraščių pločio suma atvarte turėtų būti maždaug tokio pat dydžio, kaip ir išorinė leidinio paraštė, o viršutinė paraštė būtų kiek mažesnė negu apatinė puslapio paraštė. Vidinių paraščių pločio suma turėtų būti lygi išorinei paraštei todėl, kad skaitant skaitytojo akis tiek dešinėje, tiek kairėje atvarto pusėje, tiek ir atvarto viduryje vienodai pailsėtų. Viršutinė paraštė paliekama mažesnė atsižvelgiant į tai, jog žmogaus akis vertikalę dalina ne į geometriškai lygias dalis. Viršutinė optiškai padalintos vertikalės dalis visuomet bus mažesnė nei apatinioji. Remiantis tuo, teksto kolonėlė puslapyje komponuojama ne pagal geometriškai padalintą vertikalę, bet pagal optišką jos padalijimo variantą. Todėl apatinė paraštė knygoje paliekama plačiausia. Siauriausia yra vidinė paraštė. Išorinę bei viršutinę paraštes spaustuvininkai palieka daugmaž vienodo dydžio. Klasikinis laukelių išsidėstymas gali būti išreikštas skaičiais: 2:3:4:6, 2:3:5:5, 2:3:4:5 (2, 3, 4 pav.). Nevykusiai įkomponavus teksto stulpelį pačiame lapo viduryje, visos keturios paraštės tampa vienodo dydžio. Puslapiai, kartu turintys sudaryti vieningą atvartą, dėl plačios vidinės paraštės tarsi praranda tarpusavio ryšį (1 pav.).

2 pav.

3 pav.

4 pav.

Nors tipografijos pagrindai Lietuvoje susiformavo tik pereinamojo amžiaus 30- tajame dešimtmetyje, sąvoka aukso pjūvis knygos gamyboje buvo žinoma jau nuo seniausių laikų. Menininkai intuityviai turėjo nujauti knygos formato, teksto kolonelių išdėstymo vietą, tuščių laukelių bei teksto santykį. XX amžiaus pradžios knygos matmenys galėjo apipavidalintojo būti iš anksto užmanyti. Leidinio aukštį bei plotį spaustuvių galėjo parinkti ir atsitiktinai.

Šiame darbe menininkų apipavidalintų knygų proporcijos buvo matuotos ir lygintos su aukso pjūvio proporcijomis. Išmatuotas ne tik knygos bloko formatas, bet ir paraščių bei teksto kolonėlės proporcijos. Šiandien, prabėgus bemaž šimtmečiui nuo jų išleidimo dienos, knygų formatai nežymiai galėjo kisti dėl aplinkos poveikio, o kartais dėl leidinių kraštų nusitrynimų. Spaustuvininkų nerūpestingai apipjauti knygos kraštai iškraipo ir menininkų sumanytas leidinio proporcijas. Tikėtina ir kiekvieno matavimo paklaida.

2.2 Iliustracijos ir puošybiniai elementai

Kiekvienam menininkui, imančiam materializuoti rašytojo mintis, visų pirma kyla teksto interpretavimo uždavinys. Dailininkui atsiveria daugybė įvairiausių galimybių sustiprinti rašytojo išsakytas mintis. Žinodamas įvairių medžiagų savybes, menininkas knygai apipavidalinti išsirenka tokį apipavidalinimo metodą, kuriuo geriausiai galėtų atskleisti kūrinio pagrindinę mintį. Grafikos kūriniai gali būti kuriami įvairiomis priemonėmis: pieštuku, plunksna, anglimi, sangvinu. Piešinio veidrodinio atspindžio vaizdas gali būti raižomas peiliu, raižikliu, kalnu, graviravimo adata medinėse ar metalinėse plokštėse, nuo kurių atspaudžiami grafiški atvaizdai. Nuo to, kokia technika bus pasirinkta iliustruoti vieną ar kitą knygą, priklausys ir bendra knygos architektonika bei nuotaika, kurią iliustracijos ar puošybiniai elementai sukurs skaitytojui.

Grafikos teoretikai ne viename straipsnyje teigia, jog subjektyvi, laisva ir lanksti grafikos meno kalba labiausiai artima žodžio menui. Grafika sugeba perteikti ne tik beveik visus minties ir jausmo atspalvius, bet ir metaforų kalbą. Itin svarbi knygos dalis – iliustracija. Labai svarbu, kaip ji yra išdėstyta knygoje: „Nors iliustracijas galima traktuoti kaip savarankiškus meno kūrinius, plastiniais vaizdais perteikiančius teksto dvasią ir esmę, vis dėlto geriausiai jų meninė vertė atsiskleidžia konkrečios knygos, kuriai yra sukurtos, aplinkoje – tame uždarame meniniame knygos „organizme“, skaitytojui individualiai bendraujant su knyga” [32, 5].

Raižinių atspaudai gali būti išgaunami įvairiais būdais, nuo kurių pasirinkimo priklauso ir grafikos kūrinių pavadinimas: medžio raižiniai – ksilografija (gr. „xylon – medis, „grapho“ – rašau), linoleumo raižiniai – lino raižiniai. Šių raižinių dėka puikiai atsiskleidžia subtili grafiška linija bei tamsių ir šviesių siluetų susijungimas. Grafikai dirbant kitomis priemonėmis, kuriant akmens - litografiją (gr „lithos“ – akmuo, „grapho“ – rašau) arba metalo – ofortą (pranc. „eau“ – vanduo – „forte“ – stiprus) sukuriama visai kitokia nuotaika. Piešinys tušu ir plunksna su plonais štrichais ir linijomis pasižymi lakoniškumu bei subtilumu.

Lietuvių knygų grafikoje ilgą laiką vyravo tradiciniai – medžio ir lino raižiniai. Tik XX a. antroje pusėje knygų grafikoje išpopuliarėjo ofortas, kuris leidžia menininkui subtiliau atskleisti knygoje esantį pasaulį.

Rašytojo parašytas kūrinys ragino menininkus jį interpretuoti, išreikšti įvairiomis plastinėmis meno priemonėmis, jį iliustruoti. Iliustracija (lot. „illustratio“ – vaizdavimas - vaizdus aiškinimas) nėra itin dažnas kūrinys 1904-1918 m. laikotarpio lietuviškų knygų grafikoje. Iliustracija spaudiniuose labiau įsitvirtina XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, kuomet labiau paplinta ofortai. Tokie dekoratyvūs vaizdai ir paaiškina, papildo ir papuošia tekstą. Palyginus su kitais knygų puošybos elementais, iliustracijos akivaizdžiai siejasi su tekstu, o jų kūrėjai tapdavo tarpininkais tarp knygos ir skaitytojo, taip išreikšdami savąją knygos sampratą.

Iliustracijos bei kiti dekoratyviniai elementai ne tik savaip organizuoja erdvę knygoje, bet ir materializuoja rašytojo dvasinį pasaulį. Knygą skaitytojas suvokia ne tik kaip objektą, bet ir kaip tam tikrą erdvę. Atsivertus knygą, skaitytojo žvilgsnis persikelia teksto eilutėmis, seka knygų dekoracijų ritmą ir taip patenka į knygos pasaulį. Į tokią kelionę knygoje įtraukia teksto dalijimai, pauzės, skirsniai bei iliustracijos, tušti balti laukeliai. Knygoje esančios erdvės išpūdis formuojamas ne tik rašytojų, bet ir menininkų pastangomis. Iliustracijas knygoje galima vertinti keliais požiūriais: pagal jų įkomponavimą knygoje, tekste, pagal jų ryšį su tekstu, bei iliustracijų meniškumą. Viena pagrindinių iliustracijos uždavinių – kartu su tekstu sukelti emocijas, kurios padėtų dar labiau pajusti kūrinio nuotaiką. Meniška iliustracija yra tokia, kai randami išraiškos būdai, kuriais galima pavaizduoti tai, kas atliepia, sutampa su bendra kūrinio nuotaika: “meninės iliustracijos specifika – jos ypatingoje vaizdumo prigimtyje ir emocinio poveikio charakteryje. Pagrindinis jos tikslas, funkcija – pasitelkus tą vaizdingumą priversti žiūrovą išgyventi ir sukelti jam estetinius jausmus, kurių dėka jis dar giliau ir labiau įsisąmonindamas priimtų literatūrinį kūrinį” [50, 124]. Svarbios ir tos iliustracijos, kurios talpinamos mokslo, pažintiniuose leidiniuose. Jų paskirtis kiek kitokia – supažindinti skaitytoją su tuo, apie ką kalbama, arba realistiškai pavaizduoti tikrovę. Taigi, iliustracijos pobūdis priklauso ir nuo to, kokias funkcijas turi atlikti knyga. Iliustracijos galią skaitytojui suvokė ir XX a. pradžios knygų autoriai. Štai Vydūnas 1908 metais išleistos knygos „Prabočių šešėliai” prakalboje patvirtina, jog vaizdais galima dar giliau paveikti skaitytoją: „Įpatinga dėka ir esu kaltas garsingam Vokiečių vaizdininkui Fidus. Būdamas su manimi širdingame sutarime ir užjausdamas Lietuvių tautos kilimą, sutvėrė jis mielai kelis vaizdelius, ne mano žodžiams paaiškinti, bet jeib savo dailės galėjimu padaritu svarbesnį šį mano veikalą” [22, 2]. Ne mažiau svarbu, kaip menininko kurtas piešinys bus patalpintas knygos atvarte. Iliustracijos vieta gali lemti ne tik teksto juostos ir dekoratyvinio elemento dermę, bet ir jo poveikį

skaitytojui. analizuojant XX amžiaus pradžios leidinius, buvo vertinamas iliustracijos įkomponavimas:

- iliustraciją patartina įkomponuoti arčiau teksto, arba ją į jį harmoningai įterpti;
- iliustraciją svarbu patalpinti skaitytojui gerai matomoje vietoje : tiek puslapyje, tiek atvarte;
- iliustracija su kitomis knygos dalimis turėtų harmoningai sietis. Svarbu atsižvelgti į iliustracijos dermę su teksto šriftu, teksto kolonėle, atvarto paraštėmis.

Vienas gražiausių ir puošniausių dekoratyvinių knygos elementų – vinjetė (pranc. “vignette” – vynuogių šakelė) – itin retai naudojamas pastaraisiais dešimtmečiais. Šis nedidelis, dažniausiai ornamentinis grafikos kūrinys puošė knygos viršelį, antraštinį lapą, kartais skyriaus pradžią ar pabaigą. 1904 – 1918 metų lietuviškojoje knygoje vinjetė neretai pradeda knygos dalies tekstą, nors nebūtinai ją iliustruoja. Kartais ji gali išreikšti bendrą viso kūrinio ar jo dalies nuotaiką, turėti siužetą, bet dažniausiai XX amžiaus pradžios Lietuvos spaudoje ji būna dekoratyvinės paskirties. Toks dekoratyvus segmentas yra savarankiškas meno kūrinys, puošiantis knygą ir retai kada savo tematika būna susijęs su tekstu. Pagal formą ir pagal turinį tai yra atskiras kompozicinis elementas. Puošiant knygą vinjetėmis, labai svarbu atkreipti dėmesį į šį dekoratyvinį elementą supančią visumą – šriftą, teksto kolonėlės matmenis, baltus paraščių laukelius. Rasti vinjetės ir teksto ne tik spalvinę, bet ir formos vienovę tikrai nelengva. Vinjetės skirstomos į atsklandas (komponuojamos virš teksto kolonėlės) arba užsklandomis (komponuojamos teksto kolonėlėle apačioje). Tiek atsklandos, tiek užsklandos dažnai pasitaikydavo XX a. pradžios Lietuvos knygose. XX amžiaus antroje pusėje leistuose spaudiniuose šie knygos puošybos elementai nebebus taip gausiai naudojami.

Menininkų kurtų puošnių inicialų gausa lietuviškoje knygoje labai pakeitė jos veidą. Pradinės knygos dalies, skyriaus, puslapio ar pastraipos raidės būna didesnės už kitas pastraipos raides. Ypatingai išgražintos, kitokio šrifto, o kartais ir spalvos inicialus galima vadinti miniatiūriniais meno kūriniais. Šis, iš rankraštinų knygų atėjęs, puošybinis elementas nėra menkesnis už iliustraciją, o kartais ją netgi atstoja. Inicialinė raidė gali būti įvairių dydžių. Raidė gali būti apipinta ornamentais, būti emblema, net siužetinė kompozicija. Klasikinis inicialinės raidės tekste komponavimas - puošnesnę, labiau išsiskiriančią raidę daugiau ar mažiau įterpti į teksto kolonėlę. Inicialinė raidė savo žemutine linija turėtų sutapti su pirmosios teksto eilutės žemutine linija¹⁴. Pasitaiko ir kitokių inicialinės raidės į tekstą

¹⁴ АДАМОВ Е., *Иллюстрация в художественной литературе*. Москва, 1959

įkomponavimo būdų. Svarbiausia, jog ji harmoningai derėtų su kitomis teksto kolonėlėje esančiomis raidėmis. Inicialinė raidė yra tarsi tamsi, „sunki“ dėmė visame knygos atvarte. Harmoningai įkomponuoti ją į pilką teksto kolonėlės juostą yra kompoziciją gerai jaučiančio bei išmanančio menininko darbas. Antraip tokia dėmė nepuoš teksto, o tik blaškys skaitytojo žvilgsnį.

Tokie knygos dekoravimo elementai kaip vinjetė ar inicialai dažnai papuošdavo XX a. pradžios lietuvišką knygą. Jais žymūs dailininkai pažymėdavo svarbesnes teksto vietas, sukurdavo knygos grafinę vienovę. Pasitaikydavo leidinių su ritmingai išdėstytais įvairių formų puošybiniais elementais ar siužetinėmis piešiniais. Savaiame suprantama, jog knygą kaip meninę visumą skaitytojas suvokia ir įvertina pirmiau, nei literatūrinį tekstą.

Šiame darbe knygos architektūra tiriama remiantis pagrindinėmis gražiai bei estetiškai knygai taikomomis esminėmis taisyklėmis:

- knygos bloko; aukščio ir pločio proporcijų harmonija;
- Teksto kolonėlės ploto ir paraščių ploto santykiu (idealus – 2:3. Čia 2 yra prirašytas plotas, 3 yra tuščias paraščių plotas);
- teksto patogumu skaitant;
- iliustracijų bei puošybinių elementų meniškumu, jų derme su tekstu.

3. XX AMŽIAUS PRADŽIOS LIETUVOS KNYGŲ GRAFIKA

Knygų puošybos elementai – vinjetės, puošnūs inicialai - aptinkami jau pirmosiose lietuviškose knygose. Tuo tarpu pirmosios lietuviško teksto iliustracijos atsirado XVIII amžiaus pabaigoje, o paplito tik XIX amžiuje, išpopuliarėjus grožinės literatūros žanrui.

. XX amžiaus pradžioje lietuviškoms knygoms puošti dažniausiai buvo naudojamos viena į kitą panašios vinjetės, vienodi inicialai bei užsklandos. Dažniausiai puošybos elementas būdavo ne dailininko sukurtas, o standartinis spaudas, leidyklos užsakytas kartu su raidžių rinkiniu. Iliustracijų knygose retai pasitaikydavo, jos dažnai būdavo nukopijuotos iš užsienyje leistų leidinių ir kartojosi beveik kiekviename tos pačios spaustuvės tiraže. Iliustracijos ar vinjetės bei teksto dermė leidėjams mažai terūpėjo. Gerai, jei viršelius padabindavo kiek įmantresniu šriftu. Iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje nebuvo nė vieno profesionalios grafikos srityje dirbančio dailininko. Pavienius užsakymus atlikdavo kitų dailės sričių profesionalai (tapytojai, skulptoriai), retkarčiais apsiimdavę sukurti reklaminį plakatą, nupiešti knygos viršelį, iliustruoti vieną kitą leidinį. Pasukti į kitą veiklos sritį (imtis grafikos) kai kuriuos dailininkus paskatino 1907 metais įsikūrusios Lietuvių dailės draugijos organizuoti konkursai vinjetėms ar knygų viršeliams nupiešti. Draugijos misija buvo plėtoti ir populiarinti lietuvių dailę, lietuvių liaudies meną. To meto kultūros veikėjų požiūri į Lietuvių dailės draugiją P. Rimša nusako taip: „Buvo manoma, jeigu visuomenė ir atskiri asmenys pasikliautų jos autoritetu ir jai patikėtų teisę spręsti apie dailininkų kūrinį vertę, tai būtų apsaugota nuo menkaverčių diletantų darbų” [31, 224]. Draugijos lėšomis ir jos narių pastangomis buvo organizuojamos įvairios parodos, leidžiami dailės albumai, skatinama rinkti nykstančius lietuvių dailės dirbinius, už darbus dailės srityje skiriamos kasmetinės premijos. Kai kurie Draugijos nariai knygų iliustracijose ėmė naudoti liaudies meno motyvus. Iliustruotų knygų gausėjimą skatino ne tik intensyvėjanti knygų leidyba, vis didėjanti konkurencija tarp įvairių leidyklų, bet ir tokių žymių dailininkų kaip Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Antanas Žmuidzinavičius, Antanas Jaroševičius, Paulius Galaunė, Petras Rimša, Petras Kalpokas darbai knygų grafikos srityje. „Į knygos grafiką negausius lietuvių dailininkus anuomet traukte traukė besiplečiantis spaudos gyvenimas ir karštas noras pakelti jos meninį lygį, nes, ir spaudą leidus, dar ilgai mūsų knygos ir žurnalai puoždavosi iš kažkur prigrabstytomis svetimomis vinjetėmis” [31, 229]. Jau XX amžiaus pradžioje buvo žengti pirmieji žingsniai siekiant pakelti knygų apipavidalinimo meninį lygį. Buvo atkreiptas dėmesys į liaudies kūrinį grožį, liaudies menas savaip kiekvieno kūrėjo interpretuotas ir perkeltas į lietuviškų knygų

ilustracijas, vinjetes, viršelius. Be to, lietuvių dailininkai domėjosi atsirandančiomis naujomis meno kryptimis, to meto dailėje vyraujančiomis tendencijomis. Dauguma jų mokėsi užsienyje, vyko į stažuotes, todėl ir knygų puošyboje negalėjo neatsispindėti būdingiausi to meto dailės bruožai. XX amžiaus pradžioje knygas imta puošti secesijos meno krypčiai būdingais dekoru elementais. Šio stiliaus plitimą Lietuvoje skatino gilesnės užsienio menininkų darbų studijos, dailininkų kelionės į Lenkiją, Vokietiją, Paryžių, kai kurios Vilniuje vykusios dailės parodos. Dailininkas P. Rimša yra pasakoję, jog, kuriant ilustracijas ir kitus puošybos elementus Vydūno dramai „Amžina ugnis“, teko nemažai pastudijuoti Vincento Birdslio (Aubrey Vincent Beardsley) (1872–1898) kūrybą: „Tai žymus dekoratyvinis talentas, kuris švelnia linija, juodomis baltomis dėmėmis, dažnai pereinančiomis į taškus, o taip pat konstruktyviu stilizavimu davė daug nauja knygos menui ir veikė beveik visos Europos grafiką“ [31, 226-227]. Kiek vėliau secesiniai ornamentai atsirado ir Pauliaus Galaunės iliustracijose. Secesinio stiliaus elementai (dinamiška kompozicija, ryškios spalvos) kartu su tautinio stiliaus formomis reiškėsi iki pat trečiojo dešimtmečio pabaigos. To laikotarpio knygų grafikoje derintas natūralizmas ir stilizacija. Siekta vaizdo dekoratyvumo, dažnai ir simbolinės prasmės. Plačiai taikyti stilizuotų augalų motyvai. XX amžiaus pradžioje dailininkas, menotyrininkas ir kultūros veikėjas V. Bičiūnas, pats bandęs iliustruoti knygas, parašė nemažai recenzijų ir straipsnių, ragindamas menininkus įvertinti tautinio meno grožį. Pasisakydamas tautiškumo ugdymo klausimais, jis vis dažniau primindavo, jog neužtenka tik pažinti savo praeitį, bet būtina ją ir įamžinti. Dirbdamas įvairių laikraščių ir žurnalų redakcijose, jis rašė straipsnius, kuriuose ryški viena idėja – visomis išgalėmis puoselėti lietuvių liaudies meną. V. Bičiūnas apgailestavo, kad Lietuvos menininkai stengiasi mėgdžioti užsienio dailininkų darbus, baiminasi, jog kūrėjai gali pasiklysti kitų kultūrų įtakų sūkuryje.

Nuo 1904 m. norint legaliai leisti lietuvišką periodinę spaudą, neberekėjo Vyriausiosios spaudos valdybos leidimo; jį duodavo vietos gubernatorius. Imta leisti gana daug periodinių leidinių, kuriuos apipavidalinant bendradarbiavo ir kai kurie dailininkai. 1911-1914 metais Tilžėje Vydūno leidžiamas mėnesinis žurnalas „Jaunimas“ buvo puošiamas A. Brako iliustracijomis ir vinjetėmis. Tai buvo vienas pirmųjų periodinių leidinių, spausdinęs ir kitų lietuvių dailininkų – P. Rimšos, P. Galaunės, A. Žmuidzinavičiaus - ilustracijas. Paskutiniajame XIX amžiaus dešimtmetyje įvairiose Europos šalyse – Pranzūcijoje, Vokietijoje, Lenkijoje, Rusijoje it kt. - pasirodė gausiai iliustruotų, meno kūrinių reprodukcijomis praturtintų literatūros, dailės, žurnalų. Sekant tokiu pavyzdžiu, panašus leidinys 1914 metais atsirado ir Lietuvoje: „Nors ir gana kukliai, pagal to meto išgales, bet vis dėlto pasirodė pirmasis iliustruotas literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos žurnalas

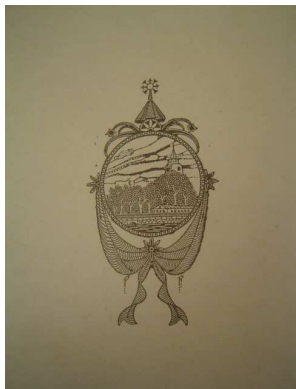
„Vairas” (1914-1915)” [9, 48]. Prieš karą šis žurnalas buvo spausdinamas ant brangaus kreidinio popieriaus, jame būdavo geros kokybės fotografijų, lietuvių dailininkų kūrinių reprodukcijų: „Vairas spausdinamas ant brangaus, gražaus iliustracijų popierio. Todėl jis ne vien įdomus pasiskaityti, bet tinka ir albumo vietoje dėti ant stalo”¹⁴. Leidžiant žurnalą, suburta didelė dailininkų ir kitų Lietuvos kultūros veikėjų grupė. Pats žurnalas tai rašė pirmame puslapyje: „Vairas dailės laikraštis, puošiamas mūsų dailininkų darbo paveikslais, piešiniais ir vinjetėmis, Lietuvos ir kitų kraštų reginiais, lietuvių gyvenimo vaizdais, žymiųjų žmonių fotografijomis, mūsų liaudies meno darbų pavyzdžiais, įvairių tipų ir retenybių fotografijomis ir šiaip – jau indomių atsitikimų paveikslais. Tam reikalui pasižadėjo bendradarbiauti šie dailininkai: Galaunė, A. Jaroševičius, P. Rimša, I. Šlapelis, A. Varnas ir A. Žmuidzinaičius”¹⁴. Meniška, to laikmečio stiliui būdingą viršelį sukūrė P. Rimša. Šio menininko darbai, pasižymėję puošniu dekoratyvumu, formų ažūriškumu, vaikiškais, plokščiais ornamentais išrašytais formomis, ir vėliau džiugino ne vieną skaitytoją. Vėliau šis menininkas tokiais žodžiais pažymėjo to leidinio reikšmę: „Mintis leisti žurnalą su iliustracijų skyriumi, su straipsniais meno klausimais dailininkų negalėjo nedominti. Juk tokie dalykai pilkoje ano meto mūsų padangėje buvo šventadieniški. Šiame žurnale netrukus po pirmojo numerio pasirodymo savo darbus publikavo ir tokie menininkai, kaip Čiurlionis, Jomanto, Kalpoko, Šileikos, ir kai kurių kitų dailininkų darbai. Anuomet tai buvo didelė naujiena“ [9, 75]. Kartu su iliustracijomis publikuotos ir pirmosios fotografijos. Puošnios inicialinės raidės, patogus teksto komponavimas, gausybė ornamentų bei dekoratyvinių elementų leidinį darė labiau panašesnį į meno albumą, o ne žurnalą.

Puošnias vinjetes to meto žurnalui „Vairas“, „Vaivorykštė“, „Jaunimas“ spausdino M. Kuktos spaustuvė, klišės iliustracijoms ir fotografijoms buvo gaminamos Varšuvoje. Kalbant apie gražiausius XX a. pradžios periodikos pavyzdžius, reikėtų paminėti ir kitus periodinės spaudos leidinius: „Jaunimas“, „Vaivorykštė“. „Lietuvių dailininkai be dėmesio nepaliko ir mėnesinių žurnalų – jie aprūpindavo periodinę spaudą ir knygų leidybą anam metui būdinga technika, dažniausiai tušu, plunksnele atliktais, juvelyriškai kruopščiais ir smulkiai detalizuotais piešiniais.” [9, 47-48]

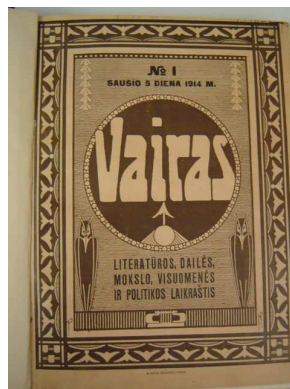
Vienas populiariausių ir ryškiausių grafikų, kūrusių dvidešimto amžiaus pirmajame – antrajame dešimtmetyje buvo P. Rimša, to meto spaudoje publikavęs nemažai savo darbų. Ne vienas periodinis leidinys (žurnalams „Vaivorykštė”, 1913; „Vairas”, 1914) puikavosi jo sukurtais viršeliais, inicialais, vinjetėmis, kurie linijos, štricho subtilumu prilygo it ploniausiu

¹⁵ *Vairas*. Vilnius, 1914, nr. 1, sausio 5, p. 2.

siūlu nuaustiems vaizdams. Kaip ir kiti XX a. pradžios dailininkai, P. Rimša nevengdavo darbuose įkomponuoti tautinių motyvų.

5 pav. P. Rimšos kurta vinjetė

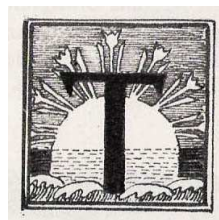
6 pav. P. Rimšos kurtas viršelis

Laiko dvasia atsispindėjo ir ornamentiškoje Pauliaus Galaunės grafikoje. Mitologinių siužetų pomėgis, fantastikos ir simbolikos atributika karaliauja šio menotyrininko, dailininko iliustracijose ir vinjetėse. Darbuose esantys angelai, kaukolės, dvasių pasauliai ir visa tai gaubiantis mistinis rūkas - šio kūrėjo braižas. Nors ir kukliu darbų skaičiumi, tačiau šis kultūros veikėjas taip pat prisijungė puošdamas XX a. pradžios spausdintą žodį. Savo darbus jis dažniausiai publikuodavo žurnaluose „Jaunimas“. „Jaunimo“ (1911-1914) žurnale : „Tai buvo vienas pirmųjų periodinės spaudos leidinių, kuris savo puslapiuose ėmė spausdinti ir kitų lietuvių dailininkų – P. Rimšos, P. Galaunės, A. Žmuidzinavičiaus iliustracijas, plačiau paskleisdamas lietuvių grafiką.“ [9, 47]

Tokie leidiniai kaip „Vairas“, „Jaunimas“ ar „Vaivorykštė“ simbolizavo, kokie gražūs ir įdomūs galėjo būti Lietuvoje leisti leidiniai, jeigu prie jų puošimo prisidėdavo gausus menininkų ir kultūros veikėjų būrys. Naudos iš to gaudavo ir menininkai – su jų naujaisiais darbais galėdavo susipažinti gana didelė visuomenės dalis.

Labai gaila, tačiau ne kiekvienas leidėjas pažymėdavo, kieno iliustracijos, vinjetės ar dekoratyviniai elementai puošia leidinį. O ir patys menininkai smulkių grafikos darbų atlikimą nelaikė pagrindiniu užsiėmimu: „Todėl ne vieną taikomosios grafikos darbą teko atlikti ir Čiurlioniui, ir Zikarui, ir Žmuidzinavičiui, ir kitiems dailininkams, kurie grafikos nelaikė pagrindiniu užsiėmimu.“ [31, 224]. Dažnai sukurti kokį plakatą, reklamėlę, knygos viršelį ar vinjetę imdavosi norėdami užsidirbti papildomų pinigų. Prie nedaugelio iliustracijų paminimos autorius pavardės, tačiau vinjetės, inicialinės raidės dažniausiai likdavo anoniminių autorių kurtos. A. Žmuidzinavičiaus darbų parodoje, vykusioje 1927 metais, pristatomi knygų „Sigutė“, „Giedrė“ viršeliai, pastarosios knygos 4 realistinės vinjetės – „Aukuras“, „Verpėja“,

„Laumės”, „Kapinės”. Neminimos ornamentinės juostos, kurios kartu su šiomis iliustracijomis buvo patalpintos kiekviename knygos puslapyje. Nemažai menininkų kurtų viršelių, inicialinių raidžių taip ir likdavo neįgyvendintais projektais – leidėjams pritrūkus lėšų arba pasikeitus planams, leidinys visai nepasirodydavo. Kartais jam būdavo parenkamas kuklesnis „rūbas”. Tokių viršelių projektus mini ir P. Rimša, jų esti ir M. K. Čiurlionio darbų sąrašuose.

7 pav. M. K. Čiurlionis. Dvi inicialinės raidės 1908 – 1909 m.

Nors XX amžiaus pradžioje Lietuvoje nebuvo menininkų, dirbusių vien tik grafikos srityje, panaikinus spaudos lietuviškais rašmenimis draudimą profesionalūs dailininkai suskato domėtis ir knygų iliustracija bei puošyba. Iš stažuočių užsienyje parsivežę naujų secesinio meno idėjų, jas realizuodavo ne tik ne tik tapyboje, skulptūroje, bet ir leidiniuose. Dažniausiai dailininkų sugalvotas smulkus ornamentinis elementas knygoje buvo talpinamas nenurodant jo autoriaus. Pamažu ėmė vystytis XX amžiaus knygų grafika.

4. DAILININKŲ DEKORUOTOS KNYGOS

Knygos apipavidalintojo bei jos – iliustratoriaus darbas gražinant knygą smarkiai skiriasi. Knygos iliustratoriaus darbas visuomet autentiškas, pagal jį skaitytojas gali atskirti konkretaus net menininko braižą. Iliustracija knygoje ne tik papildo jau esantį tekstą, bet ir metaforų kalba įtvirtina bei praplečia tai, apie ką rašoma knygoje. Skirtingai nei knygos dailininkui apipavidalintojui, kuris negali akcentuoti savo asmenybės, menininkui paliekama kūrybos laisvė. Vienos puošniausių bei originaliausių XX a. pradžios knygų, buvo menininkų apipavidalintos bei dekoruotos knygos. Knygas, kuriose puikuodavosi menininko kūriniai, galia būtų suskirstyti į kelias grupes. Pirmojoje – knygos, kurių iliustracijas, bei apipavidalinimą sumąstydavo tas pats kūrėjas: menininkas ne tik pats kurdavo iliustracijas, vinjetes, bet nusprendavo knygos formato, teksto kolonėlės išdėstymą lape, prie jo derindavo ir savo miniatiūras. Kitu atveju knygų leidėjai tik panaudodavo menininko sukurtas iliustracijas. Specialiai konkrečiam leidiniui to meto dailininkai kurdavo vinjetes, užsklandas bei atsklandas, viršelius, inicialines raides. Spaudiniai pasižymėjo santūriai, tačiau harmoningu puošnumu. Tuo metu leidyboje populiarėjo kitose šalyse madingos smulkiosios grafikos formos – vinjetės, inicialai, užsklandos, iliustracijos, kurios puošė knygų bei įvairių laikraščių ir žurnalų puslapius. Pradėti meniškai apipavidalinti ne tik lietuvių literatūros kūriniai, mokslo populiarinimo leidiniai, bet periodinės spaudos leidiniai. XX a. pradžioje išpopuliarėjo parodose negausiai eksponuota, bet palaipsniui auganti, spaudos skatinama knygos grafika, kuri turėjo nemažas tradicijas praėjusių amžių lietuvių knygos leidyboje.

4.1 Dailininkų apipavidalintos knygos

Lietuvių rašytojų veikalus, knygeles vaikams, dažnai pačių autorių prašymu imdavosi puošti žymūs dailininkai. Kartais ir pats veikalo sumanytojas prisidėdavo prie leidinio gražinimo. Beveik visiems menininkų apipavidalintiems kūriniams 1904-1918 m. buvo naudotas geras, veržerus ir pontusus imituojantis popierius. Toks popierius, gaminamas mašininu būdu, tačiau į jį išpaudžiamos semiamosios formos tankių ir retųjų linijų imitacijos, suteikiant popieriui kokybės, senoviškumo įspūdį. Ant tokio popieriaus kokybiškiau atsispaudžia ir tekstas, ir iliustracijos, jis patvaresnis ir ilgaamžiškesnis. Menininkas, kurdamas tiek iliustracijas, tiek vinjetes knygai, turi galvoti ne tik apie kūrinio grožį, meniškumą, bet ir apie tai, kai jį harmoningai įjungti į visą knygos ansamblį. Kituose leidiniuose jei ir įdedama dailininko kurta iliustracija, jis nebūna visos knygos architektikos

sumanytojas. Leidėjas, spaustuvininkas savo nuožiūra talpina miniatiūrinius meno kūrinius tekste, retai kada atsižvelgdamas į jų santykį su lapo, knygos formatu, šriftu.

P. Rimša, kūręs vinjetes bei viršelį žurnalui „Vairas“, rašytojo ir filosofo Vydūno paprašytas ėmėsi 1912 metais išleistos dramos iliustracijų bei vinječių kūrybos. Kitokių stiliumi buvo atliktas viršelis ir antraštiniai puslapiai Vydūno draminei trilogijai „Amžina ugnis (1 priedas, 1, 2, 3, 4 pav.): „Namų ugnelė“, „Romuva“, „Vaidilutė“. Puošti ornamentinėmis juostomis pakraščiuose, šie grafikos kūriniai kupini simbolikos, monumentalūs, skulptūriški, tarsi persismelkę paslaptimi. Kaip ir kitiems, menininkų iliustracijomis puoštiems leidiniams, šiam parinktas brangus, storas, veržerus (pranc. „vergeures“) ir pontusus (pranc. „pontouseux“) imituojantis popierius. Dramos tekstui ir iliustracijoms parinkti tamsiai violetiniai spaudos dažai, vinjetėms - oranžiniai. Kiekviena nauja dramos dalis puošiama didele P. Rimšos iliustracija, kiekviena dalis apipavidalinta vienodos formos, bet skirtingų elementų vinjetėmis. Ne visų skyrių pabaigą užbaigia P. Rimšos kurtos užsklandos. Nepakankant vietos užsklandai, dedamas dekoratyvinis brūkšnys. Šiuo brūkšniu menininkas pabrėžia, jog ne tik tekstas, bet ir vinjetės gali žymėti naujos dalies pradžią. Skaitytojui susidaro įspūdis, jog kiekviena dramos dalis –atskira knyga, tačiau kartu jos harmoningai sujungtos į vientisą bloką. Skaitytoją kiekviename puslapyje lydi vienodos, tekstą įrėminančios vinjetės. Visa, kas perskaityta viename skyriuje, vinječių bei iliustracijų pagalba tarsi atskiriama nuo kito skyriaus. Tačiau kartu visos dalys labai harmoningai dera, susijungtos į vientisą kūrinį. Iliustracijos kiekvieno veiksmo pradžioje anonsoja, ką skaitytojas pamatys kitame skyriuje, jos - tarsi maža teksto uvertiūra. Simbolinių, abstrakčių formų iliustracijos yra *art nouveau* stiliaus. Dailininkas stengėsi perteikti mistinę kūrinio dvasią. Kaip savo atsiminimuose teigia pats iliustracijų autorius, tai buvo nelengvas uždavinys: „Nemaniau, kad tai bus sunkus uždavinys. Bet kai autorius supažindino su savo „regėjimų“, dramų ir „tragaidų“ turiniu, kai pats šį bei tą iš jų pasiskaičiau, tai nors tą pačią dieną bėk“ [31, 226]. Prie realistinio tikrovės vaizdavimo įpratusiam dailininkui nelengva buvo perteikti mistinę nuotaiką, simbolius... Pasinėrimas į gilesnes abstrakčios grafikos studijas davė rezultatų – knygoje išsakytos mintys bei iliustracijos puikiai ir harmoningai dera. Vien iliustracijos dydis – toks pat kaip ir teksto kolonėlės – parodo jos svarbą spaudinyje. „Atvarte esančių iliustracijų dydis ir vieta turi sutapti su teksto kolonėlės dydžiu“ [49, 183] – teigia J. Tchicholdas, aprašydamas gražiai iliustruotų knygų pavyzdžius. Abstrakčios, plastinės, geometrinės formos, simboliai susišaukia su dramos pobūdžiu. Kaip ir šriftui, taip ir iliustracijoms naudojamas tamsiai mėlynas rašalas. Augaliniai raštai persipina su geometrinėmis formomis, sudarydami vienovę. Iliustracijos tokio pat dydžio, kaip ir teksto

kolonėlės, todėl sutampa su atvarte esančio teksto apačia bei viršumi. Knygos meno tyrinėtojai teigia, jog tokios atsklandos yra vienos sudėtingiausių bei labiausiai reikalingų knygoje. Tyrinėjant P. Rimšos iliustracijas šioje knygoje, labai tinka žymaus knygos meno tyrinėtojo E. Adamovo žodžiai: „Iliustracija yra tarsi pauzė pereinant nuo vieno skyriaus prie kito“ [43, 13 psl.]. Knyga yra patogaus formato – pakankamai stora, o knygos aukščio bei pločio santykis nedaug skiriasi nuo auksinio pjūvio proporcijų. Kaip teigia J. Tchicholdas: „Geras šriftas turi būti lengvai skaitomas ir po penkiasdešimt, ir po šimto metų“ [49, 24]. Žiūrint iš dabartinės laiko perspektyvos, melšvas, šaltas šrifto ir iliustracijų dažas nelabai derinasi prie šilto, gelsvo popieriaus bei oranžinių vinječių, tačiau pavarčius kitus to laikotarpio leidinius, ši knyga atrodo tikrai išpūdingai. Menininko pastangas apipavidalinant knygą įvertino ir pats autorius - Vydūnas pratarėje dėkoja P. Rimšai: „Išpuošė šį raštą mūsų dailininkas Petras Rimša. Kad visi tais jo vaizdeliais tiek pasidžiaugs kiek aš, tad jam bus daugiau už tai dėkota, negu kaip kad aš tai dabar žodžiais padariti galėčiau“. Vertėtų paminėti, jog apipavidalinant dramas, susiduriama su neįprastu kitoms knygoms teksto išdėstymu lape. Tekste sumišę veikėjų vardai, jų replikos ir autoriaus remarkos. Visos trys teksto grupės dažniausiai būna skirtingo šrifto: skirtingo šrifto dydžio ar skirtingo šrifto storio. Kadangi tekstas dėl skirtingo šrifto rūšių negali atrodyti vieningas bei monolitinis kaip kitose leidiniuose atrodo prozos ar kito teksto kolonėlė, todėl knygos dailininkui tenka nelengva užduotis harmoningai sugrupuoti žodžius knygos atvarte. P. Rimša puikiai priderino savo vinjetes puslapių apačioje bei viršuje. Kiekvienas teksto elementas puikiai žiūrisi atskirai, bet kartu jie sudaro harmoningą visumą.

Kiek kitokią, labiau realistinės interpretacijos grupę sudarė knygų grafiką kūrusių menininkų A. Varno, A. Žmuidzinavičiaus, A. Staneikos ir A. Jaroševičiaus darbai. Iš dalies juose pastebima laikotarpiui būdinga stilizacija, dekoratyvumas, tačiau jų vizijos žymiai apčiuopiamesnės, buitiškesnės. Vienas praėjusio šimtmečio pradžioje knygų grafikos srityje uoliai dirbusių menininkų - Antanas Jaroševičius, dėstęs Kazanės mokykloje dailę. Nemažą indėlį dailininkas A. Jaroševičius įnešė puošdamas bei apipavidalindamas vaikiškas knygutės. M. Šalčiaus sudarytai Mokyklos knygyno leidinių serijai „Pasakoms, dainelėms ir mįslėms“ (1 priedas, 25, 26 pav.) menininkas ne tik sukūrė viršelius, bet ir iliustravo pasakas. Nors kituose jo darbuose pastebima XX a. pradžios laikotarpiui būdinga objektų stilizacija, dekoratyvumas, tačiau šioje knygoje iliustracijos yra žymiai apčiuopiamesnės, buitiškesnės nei kitų to laikotarpio kūrėjų. Mokyklinio amžiaus vaikams lietuvių liaudies, bei užsienio pasakas iliustruojantys vaizdai tapo gera ugdymo priemone. Norėdamas išleisti knygą kuo didesniu tiražu ir kuo mažesniais kaštais leidėjas taupė knygos išvaizdos sąskaita. Knygos viršelis, turintis knygos bloką apsaugoti nuo žalingo aplinkos poveikio, yra plonesnio ir trapesnio

popieriaus rūšies, nei patys knygos lapai, nes tuo metu pirkėjai dažniausiai rinkdavosi pigesnę knygą plonu viršeliu. Tuo metu tai pirkėjų buvo itin mėgiama. Net ir prabėgus daugiau nei dešimtmečiui, M. Urbšienė straipsnyje apie lietuviškos knygos estetiką ir praktiką rašė: „Jei knyga perkama vienkartiniam pasiskaitymui, patogiau ją turėti minkštame viršelyje – ji bus pigesnė ir lankstesnė; jeigu ją įsigyja kolekcionierius ar bibliofilas – jis pasiels su ja kaip tinkamas, arba atiduos įršti sulig savo skoniu ar paliks ją kaip nupirkęs“ [37, 341]. Nors iliustracijų ir nedaug, tekste jos puikiai dera su tekstu. Akivaizdu, kad vien netinkamas knygelės formatas, bei popieriaus prasta kokybė vienareikšmiškai nenulemia prastos ir neestetinės knygos architektūros. Dailininko darbas atsiskleidžia sumaniai komponuotose teksto kolonėlėse, knygos atvartuose, atsklandose bei užsklandose, kurios gražiai iliustruoja autoriaus pasakojimo pradžią bei pabaigą. Šriftas parinktas didesnis, skirtas specialiai vaikams skaityti. Palyginus knygelę su menininko iliustracijomis puošta „Vaikų žvaigždute“, knygoje „Pasakos, dainelės ir mįslės“ naudotas šriftas daug patogesnis vaikams skirtiems tekstams. Verta paminėti, kad tą pačią M. Šalčiaus sudarytos serijos penki leidiniai yra vienodo formato, nors XX a. pradžios leidėjai bei spaustuvininkai retai sugalvodavo seralinius leidinius leisti tokio pat formato. Taigi, ne visada leidėjai vaikiškoms knygelėms parinkdavo specialų šriftą, formatą ar popierių. Tokios knygelės buvo brangios ir leidžiamos mažu tiražu.

A. Jaroševičius yra parašęs ir keletą knygų, pasirašytų A. Garbšto slapyvardžiu. Viena jų „Darbininkų vargai ir rūpesčiai“. Šiam leidiniui menininkas pats išpuošė viršelį. A. Jaroševičiaus autorystę nesunkiai galima nustatyti pagal kairėje pusėje įkomponuotą pavardę. Šviesiai rausvą viršelį menininkas dekoruoja tamsiai žaliu ornamentiniu rėmeliu. Jame A. Jaroševičius derina stilizuotų augalinių motyvų elementus. Rėmelio viduryje – realistinė maišą nešančio darbininko figūra. Kairėje pusėje įkomponuota leidyklos emblema, taip pat kurta A. Jaroševičiaus.

1913 metais, Otto von Mauderodės spaustuvėje išleista A. Garbšto knyga „Kam aš reikalingas?“ – puošnaus, secesinio stiliaus dekoruoto viršelio, išsiskiriančio iš tuometinių knygų viršelio apipavidalinimo. Galima spėti, jog autorius pats dekoravo savo kūrinį. Knygos bibliografiniai duomenys įrėminti dekoratyviniame augaliniame rėmelyje. Įdomesnis ir puošnesnis nei viso knygos teksto šriftas, priderintas prie dekoratyvių elementų ir gražiai įrėmintas vinjetėje taip pat patraukia dėmesį. Kaip ir dauguma to laikmečio leidinių, knygą plonais viršeliai, neįršta. Raidės viršelyje išdėstytos pagal klasikinę, „bokalo formą“, t.y. tekstas ant viršelio išdėstomas tam tikra, skaitytojo akiai malonia kompozicija. Tekstą knygoje pradeda puošni augaliniais motyvais dekoruota inicialinė raidė (5pav.). Palyginus ją su inicialinėm raidėm, naudotom A. Jaroševičiaus kryžių albume esančioje A. Basanavičiaus

įžangoje („Lietuvių kryžiai“, 1912) (7, 6 pav.), galima daryti prielaidą, jog visos šios inicialinės raidės A. Jaroševičiaus sukurtos.

8 pav.

9 pav

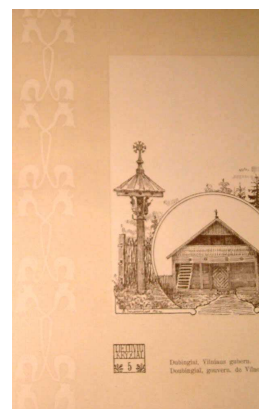
10 pav.

Vasaras A. Jaroševičius praleisdavo Lietuvoje, ir taip susidomėjo pakelės kryžiais, jog tapo vienas pirmųjų lietuvių liaudies dailės propaguotojų. Kaip ir kitų to meto lietuvių dailininkų, jo kūrybai didelę įtaką turėjo liaudies meno ornamentika, kurią rinko keliaudamas po šalį. A. Jaroševičiaus kūryboje ji reiškėsi beveik tiesioginiu liaudies meno formų kopijavimu. Pirmojoje lietuvių dailės parodoje 1907 m. buvo eksponuoti ne tik A. Jaroševičiaus gamtovaizdžiai, kryžių, koplyčių projektai, bet ir vinječių piešiniai, viršelis elementoriui. Ypač reikšmingi buvo menininko lietuviškų kryžių, koplytstulpių piešiniai, vėliau Dailės draugijos lėšomis publikuoti atskiru albumu su J. Basanavičiaus įžanga (2, 3 pav.). Tai buvo pirmasis lietuvių meno albumas. Vandos Stonienės straipsnyje šis leidinys paminėtas kaip ypatingai vertingas: „Išliekamąją vertę turi 1912 m. tos draugijos [Lietuvių dailės draugija] išleistas A. Jaroševičiaus piešinių albumas „Lietuvos kryžiai“ su plačiu J. Basanavičiaus įžanginiu straipsniu“ [36, 20]. Tai buvo didelis, monumentalus, vertingas leidinys, išleistas 1500 egzempliorių tiražu, kuriam vinjetes kūrė A. Žmuidzinavičius. Albumas iš to laikmečio leidinių išsiskyrė ypatingu puošnumu ir dideliu, monumentaliu knygos formatu. Leidžiant albumą pasirinktas geras, brangus, ypatingas spaudos popierius tik patvirtina, jog ir anuomet buvo tikima šio leidinio išliekamąją verte. Kaip teigia žymus knygos meno žinovas vokietis J. Tchicholdas, gelsvas popierius yra skaitytojo akiai pats maloniausias. Reikšmingiems, monumentaliems bei išliekamąją vertę turintiems darbams rekomenduojama naudoti geros kokybės popierių, idant po penkiasdešimties ar net šimto metų tekstas neišbluktų, popierius nepagelstų ir nesutrūpėtų. Dramblio kaulo spalvos popierius autoriaus sumanymu buvo specialiai šitai knygai suprojektuotas, priderintas prie visos knygos architektūros. Popierius pagamintas su veržerų bei pontusų imitacija. Subtilia dramblio kaulo spalva dažytas bei A. Žmuidzinavičiaus vinjetėmis dabintas bei faktūruotas popierius suteikė leidiniui unikalumo: „Tos Žmuidzinavičiaus dailiosios vinjetės nemaža puošia albumą, priduoja jam kažkokį ypatingą, labai subtelių skonį“ [14, 589]. Knygoje esantis tekstas atspaustas ant šviesesnio popieriaus nei po jo sekančios sunumeruotos iliustracijos (viso – 79).

Taip albuminės iliustracijos vizualiai atskiriamos nuo teksto, bet ir knygos architektonika išlieka vientisa. Popieriaus storis, lankstumas, faktūra bei įvairūs „žaidimai“ šešėliais sukūrė itin patrauklų meno albumą. Leidinys gausiai iliustruotas paties A. Jaroševičiaus piešiniais. Dvispalvės spaudos principu buvo išgautas tarsi ornamentuoto popieriaus išpūdis. Kiekvieno puslapio viduryje – dvi teksto juostos, į kurias gražiai įkomponuoti tekstą iliustruojantys vaizdai. M. Urbšienė, teigė, jog: „Iliustracijos turėtų būti atliktos tikrų menininkų. Knygų leidime nusimanančių žmonių patariama, kad paveikslėliai sutaptų su tekstu, tinkamai į jį būtų įję ir kad tekstas, jei jis apsupa paveikslėlį, nebūtų dėl to iškraipomas“ [37, 341]. Basanavičiaus parašytą pratarbę puikiai papildė maži kryžių atvaizdai Profesionaliai atliktas knygos dailininko darbas teksto komponavimo srityje: puslapyje - dvi teksto kolonėlės, prancūzų ir lietuvių kalba, perskirtos dviem plonom linijom, išlaikant tiek vidinės, tiek išorinės paraštės proporcijas. Išmoningai išdėstytas didelis teksto kiekis viename puslapyje, A. Žmuidzinavičiaus darbo dėka nevargina skaitytojo akies, nes skaitant viena kalba, dėmesio neatitraukia ir neblaško greta esanti kita kalba atspausa teksto kolonėlė. Menininkui tenka apskaičiuoti ne tik išorinių laukelių (paprastų paraščių) proporcijas bet ir tarp teksto kolonelių esantį tarpą: „Teisingai sukurti tokio atvarto struktūrą galima analizuojant akies judėjimą kiekviena teksto kolonėle ir nepamirštant baltos erdvės reikšmės akies poilsiui“ [50, 21-22]. Tarpai tarp žodžių nėra per maži, todėl tekstas erdvus, raidės nesulipusios. Šriftas gana lengvas, nors bendras vaizdas atvarte – monolitiškas, solidus.

11 pav. A. Žmuidzinavičius. Atsklanda
A. Jaroševičiaus „Lietuvių Kryžiai“. 1912

12 pav. A. Jaroševičius.
Iliustracija knygai „Lietuvių Kryžiai“. 1912

Tiek lietuviškam, tiek ir prancūzų kalba parašytam tekstui efektingumo suteikia inicialinės raidės. Jos didesnės, storesnės nei teksto juostoje esančios raidės, puoštos augaliniu raštu. Šis raštas subtiliai atsikartoja į dekoratyvinę vinjetę įpintame išangos pavadinime. Rodos, dailininkas iki mažiausių smulkmenų apmąstė visą lapo kompoziciją. Nežymiai

storesniu ir stambesniu šriftu surinktas lietuviškasis skyriaus pavadinimas – po juo, prancūziškas variantas. Tamsesnė teksto erdvė - tiek inicialas, tiek ryškesnis pavadinimas, iškart patraukia skaitytojo akį.

13 pav. „Lietuvių kryžių“ reklama 1913 m. „Vilties“ laikraštyje

Šio leidinio pasirodymas sulaukė nemažai atgarsio ir tuometinėje spaudoje. Vienuose straipsniuose džiaugiamasi, jog pagaliau ir lietuviai turės pirmą lietuvių dailės albumą, ragina jį nebrangiai pirktis – už drobiniais viršeliai dabintą albumą – 5 rb., be drobinių viršelių – 3,50 rb (4 pav.). Menininko A. Žmuidzinavičiaus pastangas puošiant leidinį įvertino ir Liudas Gira. Menotyrininkas V. Bičiūnas kituose straipsniuose priekaištauja, jog nuotraukos, o ne piešiniai daug geriau atspindėtų bei pavaizduotų net ir smulčiausias kryžių detales.

1915 metais išleista Vlodo Putvinskio legenda „Giedrė“, kuriai viršelį bei vinjetes kūrė tapytojas A. Žmuidzinavičius. Kaip ir daugelyje kitų, menininkų apipavidalintų bei išliekamąją vertę turinčių knygoms, taip ir knygai „Giedrė“ naudotas geresnės kokybės popierius. Knygos formatas nėra pailgo stačiakampio, kaip daugelio to laikotarpio knygų, o kvadrato formos. Iliustracijos, išdėstytos teksto kolonėlės apačioje bei viršuje, ritmingai lydį skaitytoją per visą knygą. Viršelis skaitytojui iškart atskleidžia kūrinio nuotaiką – liūdnai virš stilizuotų gėlių palinkusi pagrindinė legendos herojė. Atversta knyga primena nuaustą juostą, todėl toks formatas labai tinkamas senovės lietuvių legendai. Kiekviename puslapyje menininkas talpina po dvi iliustracijas, jos įterpiamos į teksto kolonėlę, harmoningai susilieja. Viršutinė (kiek platesnė) pasižymi realistišku tikrovės vaizdavimu. Svarbesnės, tekstą iliustruojančios iliustracijos menininko komponuojamos patogiausioje žiūrovui vietoje – atvarto viršuje... Jų svarbą rodo ir tai, jog jos yra didesnės už teksto apačioje esančias dekoratyvines juostas. Apatinėje, komponuojamoje po teksto kolonėle – gražiai dera tautiniai

motyvai. Kiekvienas puslapis dekoruojamas skirtingo rašto dekoratyvine juosta, tačiau įvairūs geometriniai raštai labai gražiai susijungia atvarte. Kiekvienas puslapis iliustruojamas skirtinga, nepasikartojančia kituose puslapiuose iliustracija. Tiek viršutinės iliustracijos, tiek apatinės dekoratyvinės juostos plotis sutampa su teksto kolonėlės pločiu, taigi šie stačiakampiai dekoratyviniai elementai tarnauja ir kaip teksto rėmai. Menininkas iliustracijas ir tekstą apjungia viena plona stačiakampe linija. Nespalvotos iliustracijos pasižymi minkštomis formomis ir linijomis, kuriančių paskendusią rūkė iliustracijų įvaizdį. Kiekvienas skyrelis užbaigiamas mažyte, į akis nekrintančia dekoratyvine vinjete, kurios formos atsikartoja ir stambesnėje dekoratyvinėje, tekstą rėminančioje juostoje.

1914 metais išleistai Vydūno dramai „Sigutė“ tapytojas A. Žmuidzinaičius sukūrė viršelį. Vinjetes bei dekoratyvinius ornamentus, tikėtina, sugalvojo pats autorius - Vydūnas. Kurdamas ornamentinius rėmelius, Vydūnas turėjo numatyti ir knygos formatą, ir teksto išsidėstymą lape. „Sigutė“, kaip ir „Lietuvos kryžiai“, labai išsiskiria iš to 1904-1918 m. leidinių. Šį leidinį puošia vienas gražiausių aptariamuoju laikotarpiu minimų knygų viršelių. Puošnus, perlamutrinis tamsių žalsvų tonų viršelis kupinas liaudiškų, stilizuotų motyvų. Erdvę tarp kūrinio pavadinimo bei autoriaus vardo gražiai užpildo A. Žmuidzinaičiaus kurtas Sigutės atvaizdas. Taip lakoniškai bei stilizuotai menininkas skaitytoją supažindina su knygos turiniu, charakterizuoja tekstą. Dramos „Sigutė“ viršelis puikiai atlieka jam skirtus uždavinius – kietesnis popierius apsaugo knygos bloką nuo pažeidimų, taip pat perteikia pagrindinę kūrinio idėją, bei nuotaiką. Viršelyje esantis piešinys pažymėtas A. Žmuidzinaičiaus inicialais. Knygos formato proporcijos artimos auksiniam pjūviui - 1,577 cm. Knygai leisti panaudotas geras, brangus spaudos popierius, ant kurio puikiai atsiskleidžia raudonos ornamentinės vinjetės įrėmintas Vydūno tekstas. Knygoje ir vaizdas, ir šriftas yra vienodo svarbumo, todėl parinktas kiek tonuotas popierius. Šio leidinio formatas – 2:3. tokia pati proporcija – 2:3 yra ir puslapyje esančio dekoratyvinio rėmelio, į kurį įkomponuotas tekstas. Vydūnas žinojo, jog vien tik specifiniai teksto stulpeliai puslapyje atrodys „pasimėtę“, bus palikta per daug tuščių baltų dėmių. Tekstui aprėminti rašytojas sukuria kuklų dekoratyvinį rėmelį, kuris atspaudžiamas raudonais dažais. Taip knygoje išlaikoma harmonija, raidės neišsibarsto, o lapą gražiai užpildo stačiakampis, savo proporcija susišaukiantis su visos knygos bloko proporcija. Šriftui pasirenkami ne juodi, o tamsiai žali dažai, derantys prie knygos viršelio spalvos. Dramos teksto kolonėlės forma labai skiriasi nuo kitų knygų teksto kolonėlių. Toks tekstas skaitomas darant didesnes pauzes ir su didesne įtampa. Šriftas aiškus, ryškus, kėgliai nėra smulkūs. Šriftas bei jo skaitomumas daro milžinišką poveikį knygos estetikai bei harmonijai. Šriftas turėtų būti ne tik įskaitomas, bet ir veikti skaitytoją: „Žinoma,

kad šriftas būtų įskaitomas ir teigiamai veiktų, taip pat svarbu ir tai, ar jis smulkus ar stambus, kaip jis apipavidalintas, ir ant ko jis išspausdintas“ [42, 57]. Šrifto tyrinėtojas A. Kapras teigia, jog nebūna neutralių raidžių. Anot jo, raidės gali būti dalykiškos, romantiškos, dramatiškos, linksmos, melancholiškos, meniškos, poetinės ir t.t. Todėl labai svarbu, kad kiekvienam leidiniui būtų parinktas jo charakterį atitinkantis šriftas. Šitame leidinyje šrifto forma atitinka dramos kūrinį. Kaip ir Vydūno dramoje „Amžina ugnis“, taip ir dramoje Sigutė tekstas atrodo monolitiškas ar grafiškai vieningas tiek puslapyje, ir visame atvarte

XX a. pradžioje knygų grafikos srityje produktyviai dirbo dailininkas Adomas Brakas. Mokėsis Tilžės gimnazijoje bei studijavęs dailės akademijoje Paryžiuje, jis buvo žymus Mažosios Lietuvos lietuvių kultūrinio gyvenimo organizatorius, kovojęs dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos. A. Brakas sukūrė daug knygų iliustracijų 1909 m. Tilžėje išleistiems V. Kudirkos „Raštams“. Dailininko darbuose daug (kaip ir M. K. Čiurlioniui būdingu) simbolikos ir stilizacijos elementų. Jo sukurtose vinjetėse žybčioja plona linija nuausti kūrinių personažai, naudojama plastiška, išraiškinga, judri linija. A. Brako iliustruoti „Raštų“ tomai - puošnūs XX amžiaus pradžios leidiniai, juose nemažai geresnės rūšies, kreedinio spaudos popieriaus įklijų, kuriuose, kaip ir pristatoma knygos titulinuose puslapiuose, yra E. Loevy menininko iliustracijos. Ant kreedinio popieriaus geriau atsispindi visai kita technika nei A. Brako iliustracijos, atlikti piešiniai. Jie mažiau grafiški ir labiau tapybiški, plonos ir storos plastiškos formos persipina su baltų bei tamsių šešėlių formomis. E. Loevy iliustracijos ne papildo tekstą o išmuša skaitytoją iš to ritmo, kuris sukuriamas kūrinyje harmoningai įkomponuotomis A. Brako vinjetėmis bei iliustracijomis. V. Kudirkos „Raštai“, kaip ir kiti to laikotarpio gerai apipavidalinti bei menininkų iliustracijomis puošti kūriniai, spausdinti ant geresnio, brangesnio, veržerus bei pontusus imituojančio popieriaus. Geresnės kokybės popierius yra storesnis už medienos masės popierių, naudojamą brošiūroms, ir tinkamai pasirinkus šriftą, dažai nepersigeria į kitą lapo pusę. „Raštus“ puošia prašmatni augalinių ornamentų vinjetė. Naudojama dvispalvė spauda, juodas ornamentas derinamas su raudonomis pavadinimo raidėmis. Kiekvienas pasakojimas pradedamas puošnia, dekoratyviai ornamentuota vinjete, o kitose teksto vietose taip pat įterpiami smulkūs ornamentuoti puošybos elementai. Iliustracijos tarsi susilieja su tekstu. Skyriaus pradžioje dailininkas tarsi užbėga įvykiams už akių, vaizduodamas pagrindinį apsakymo herojų. Iliustracijos talpinamos kairėje knygos atvarto pusėje – tai, anot knygos meno tyrinėtojų, yra bene pati geriausia vieta iliustracijoms talpinti tekste. Net ir įdėmiai neskaitydamas, o tik versdamas knygą skaitytojas automatiškai akimis nuo viršaus į apačia iš pradžių permeta kairę atvarto pusę, vėliau pereina akimis į dešinę. Taigi, pirmiausia jam užkliūva ir įsimena kairioji knygos pusė. Nepaisant to,

jog iliustracijų linijos gana plonos, štrichas subtilus, figūros atrodo tarsi sustingusios laike, statiškos it skulptūros. Tokios iliustracijos suteikia knygai monumentalumo įspūdį. Dailininkas skaitytoją nuteikia tam tikrai kūrinio nuotaikai. Knygai būdingas dekoratyvinės, itin puošnios inicialinės raidės.

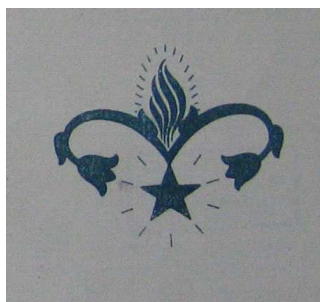
14 pav. A. Brakas. Vinjetė V. Kudirkos „Raštams“. 1909

Dailininkas A. Brakas apipavidalino ir nemažai rašytojo, kultūros veikėjo, filosofo Vydūno veikalų. Menininkas pritarė Vydūno išsakomoms mintims ir pažiūroms. Gerai pažinodamas rašytoją, A. Brakas talkino jam kurdamas knygų dekoratyvinius elementus bei viršelius. 1908 metais išleistos vienaveiksmės dramos „Tėviškė“ viršelis kaip tik sumanytas iš Klaipėdos kilusio menininko. Knygos viršelio bei vinjetės autorystę galima nesunkiai nustatyti pagal inicialus „AB“. Žalias viršelis dabintas juodais ir raudonais ornamentiniais elementais. Širdies formos rėmeliuose dailininkas patalpino realistišką kompoziciją. Ir pačioje knygoje aptinkamos A. Brako kurtos vinjetės. Kelių skyrių pradžią puošia iliustracijos, įkomponuotos teksto kolonėlės viršuje. Tekstui parinktos aiškios raidės, palikti erdvūs tarpai ne tik tarp raidžių, bet ir tarp eilučių.

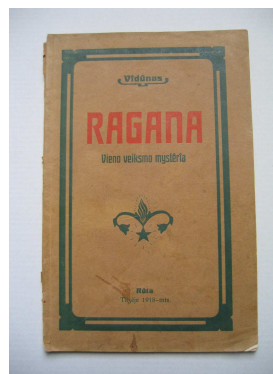
A. Brako ir Vydūno bendrauta iki pat dailininko mirties, t.y. iki 1952 metų. Itin produktyviai apipavidalindamas Vydūno kūrinius A. Brakas dirbo iki Pirmojo pasaulinio karo. 1912 metais išleisto vadovėlio „Vadovas lietuvių kalbai pramokti“ iliustracijų autoriumi prakalboje nurodomas A. Brakas: „Šios knygos vaizdelius padirbo gerb. A. Braks. Dėkojam labai už trusa. Be abejonės, jo darbas bus didžiai naudingas šio veikalo tikslui“. Didaktiniai piešinėliai, skirti lietuvių kalbai savarankiškai besimokantiems, aiškiai iliustruoja tekstą. Pilkos spalvos viršelį puošia ornamentinė juosta bei A. Brako sukurta vinjetė. Lietuviškus žodžius iliustruojantys paveikslėliai turi ir dailininkui būdingos stilizacijos bei simbolikos.

Vydūno drama „Mūsų laimėjimas“, leista 1913 m. Tilžėje, iš kitų to meto leidinių išsiskiria itin aukšta poligrafine kokybe. Viršeliui panaudotas storesnis, ryškiai geltonas popierius su veržerais ir pontusais. Dekoratyvinis rėmelis, įrėminantis knygos pavadinimą, knygos autoriaus vardą, bei leidyklos pavadinimą yra sodriai žydros spalvos, su perlamutrinėm dalelėm. Kiekviename puslapyje – mėlynu rašalu atspausťas dramos tekstas, kurį rėmina ryškiai geltonos spalvos rėmas, atkartojantis viršelio rėmo formą. Stilizuoto augalinių motyvų rėmelio linijoje įrėžtos trys raidės – „Vds“, reiškiančios Vydūno slapyvardį. Galima daryti

prielaidą, jog šis rėmelis buvo paties Vydūno kurtas, kadangi jis pats dažnai savo kūrinis ir puošdavo. Dažniausiai Vydūnas savo pratarinėje paminėdavo arba padėkodavo menininkui, kūrusiam viršelį arba vinjetes. Knygose „Mūsų laimėjimas“, „Ragana“ nepamintetas joks dailininkas. Tokia pati knygos apipavidalinimo maniera leidžia daryti prielaidą, jog šiems leidiniams dekoratyvinius rėmelius bus padaręs pats autorius. Jis pats nevengdavo apipavidalinti savo paties kūrinis. Tą patvirtina ir Vydūno kūrybos tyrinėtojas Vaclovas Bagdonavičius savo straipsnyje: „Viršelius, atrodo, rengė jis pats (pvz. minėto „Pasiilgimo“ 1938) arba kuklų knygų apipavidalinimą patikėdavo spaustuvininkams“ [2, 7]. Vydūno, kaip viršelio sumanytojo talentas patvirtinamas V. Mykolaičiui rašytame laiške. Jame rašytojas mini savo veikalo „Pasiilgimas“ rengimą spaudai: „Sumastiau ir kaip jį papuošti. Nupiešiau vaizda viršeliams. Ir dabar tai leidiu i žmones“. Tai, jog Vydūnas buvo sugalvojęs ir puošybinį elementą, aptinkamą dažnoje jo knygoje („Ragana“, „Sigutė“, „Mūsų laimėjimas“ ir kiti) patvirtina visuomenininko, rašytojo Anso Lymanto laiškas V. Bagdonavičiui: „Kartą užklausiau Vydūną dėl „Rūtos“ leidyklos žymženklio. Atsakė, kad ženklą piešęs ne dail. Adomas Braks, bet jis, Vydūnas“.

15 pav. Vydūno kurta vinjetė

16 pav.

Daugelyje Vydūno kūrinių knygos viršelio spalva suderinta su visu knygos bloku. Tamsiai žalias, „Sigutėje“ naudotas šriftas susišaukia su perlamutriniu viršeliu. „Mūsų laimėjime“ taip pat naudojamas tarsi atvirkštinis variantas – tekstas tamsiai mėlynas, o rėmelis – geltonas. Keli šios knygos puošybiniai elementai vėliau pasirodo ir dramoje Sigutė. Geresnis, storesnis ir brangesnis spaudos popierius dažniausiai buvo naudojamas meninę vertę turintiems, geriau apipavidalintiems kūriniais.

1918 metais Vydūno pasirodžiusi drama „Ragana“ taip pat kukliai, bet gražiai apipavidalinama. Knygos formatas keliais aspektais panašus į 1913 m. leistą Vydūno dramą „Mūsų laimėjimas“. Naudojami tokie pat puošybiniai elementai, bei labai panašūs rėmeliai, kaip ir dramoje „Sigutė“, rėminantys tekstą. Pasirinktas geresnis, storesnis spaudos popierius.

„Sigutės“, „Mūsų laimėjimas“ „Ragana“ leidinių itin panašus apipavidalinimo stilius, tačiau kiekvieną kartą panaudotas skirtingų raštų rėmelis, aprėminantis dramų tekstą. Visuose kūriniuose galima sutikti tokį pat puošybinį elementą – vieną kartą jis užbaigiantį dramą, kitą kartą – dedamas knygos gale, dar kitą jis papuošia knygos viršelį. Dramoje „Ragana“ toks puošybinis elementas puikuoja ne tik ant viršelio, bet ir ant titulinio knygos lapo. Šioje, kaip ir anksčiau minėtuose leidiniuose, naudojamas identiškasis šriftas. Visų trijų anksčiau minėtų leidinių formatas maždaug vienodo dydžio 14 cm pločio ir 22 cm aukščio. Palyginus tris, gražiai ir harmoningai apipavidalintas knygas, galima rasti nemažai panašumų:

- vienodas puošybinis elementas, pasikartojantis visose knygose;
- visų knygų labai panaši apipavidalinimo stilistika;
- visų trijų leidinių formatas beveik identiškasis;
- leidiniai spausdinti ant geresnės kokybės popieriaus, lyginant su kitais, net ir tos pačios leidyklos leidiniais;

Iliustruoti Lietuvos veikėjų kūrinius neatsisakydavo ir užsienio menininkai. Vydūno dramai „Prabočių šešėliai“ viršelį kurti bei iliustracijas prikaltintas žymus to meto Vokietijos dailininkas Fidus (Hugo Reinhold Hoppner) (1868 – 1948). Šio dailininko kūryba buvo labai artima Vydūno kūrybai. Fidus savo *art nouveau* stiliaus piešiniuose propagavo mistinės religijos, simbolių, laisvės temas. Jo darbuose kupina įvairių gyvenimo rato, šviesos, įvairių gamtinių jėgų alegorijų. Jau 1900 metais jis buvo vienas žinomiausių Vokietijos dailininkų. Jam turėjo būti artimas ir Vydūno žodis. Iliustracijų svarbą šiam kūriniui pratarmėje pabrėžė ir Vydūnas, tuo pačiu dėkodamas dailininkui. Viršelis dinamiškas, persipynę žmonių kūnai, tiesiantis rankas į saulę, kurios apskritime ir įkomponuotas veikalo pavadinimas. Knygos viršeliui parinktas rausvas popierius tarsi sustiprina šviesos ir šilumos įspūdį.

Dar vienas menininkų apipavidalintas knygos pavyzdys - P. Kalpoko iliustruota P. Mašiotos knyga „Mano dovanėlė“. Geresnis, didesnio formato 1913 metų leidimas spaustas Rygoje, o 1918 metais perleistas kiek mažesnio formato, naudojant prastesnį popierių Vilniuje. Leidinyje – 15 iliustracijų, kiekviename atvarte yra jei ne dvi, tai nors po vieną iliustraciją. Panaudota 16 inicialinių raidžių. Pasirinktas didesnis šriftas, aiškios iliustracijos. Viršelyje knygos pavadinimas susipina su iliustracija, nelieka statiškos vienos iliustracijos ir atskiro teksto kompozicijos. Knyga atrodo tarsi smagus žaidimas. Menininkas, dekoravęs P. Mašiotos knygą, subtiliai jautė ir valdė knygos bloko visumą. Iliustracijų plotis, jei iliustracija horizontali ir įsiterpia į tekstą, toks pat kaip ir teksto kolonėlės plotis. Iliustracijos neperkrautos, nesunkios, gerai kompoziciškai išdėstytos, tinka prie šrifto. Paliekami nemaži tarpai tarp eilučių ir tarp žodžių, knyga pritaikyta skaityti vaikams. Neperkrautos ir prie teksto

priderintos iliustracijos. Lakoniškai, aiškiai vaizduoja tai, kas rašoma pasakojime. Paliktos nemažos paraštės taip pat sustiprina erdvės įspūdį atvarte. Kiekvieno pasakojimo pavadinimas pradedamas puošnia ornamentu apipinta inicialine raide, užbaigiamas maža dekoratyvine užsklanda.

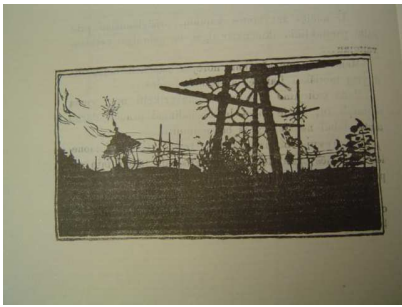
1904-1918 metais leistos menininkų kurtomis iliustracijomis ir vinjetėmis puoštos knygos meniškumu nenusileido užsienyje tuo metu buvusiems veikalams. Kurdamas iliustracijas, viršelius bei puošybinius elementus menininkas turėjo žinoti, kaip jie bus išdėstyti, koks bus knygos aukštis bei plotis. Todėl tokius leidinius galima vadinti menininkų apipavidalintais. Šių knygų meniškumą pabrėžia ir aukso pjūvio proporcijoms artimos spaudinio matmenys, aiškios teksto raidės bei teksto kolonėlės komponavimas atvarte. Tą pačią knygą kartu galėjo puošti ne tik profesionalus dailininkas, bet ir kūrinio autorius.

4.2 Dailininkų kurti viršeliai bei iliustracijos

Nors Mikalojui Konstantinui Čiurlioniui grafika jo kūryboje, kaip jis pats buvo pasakęs, buvo šalutinė dailės šaka, tačiau jo darbuose šis menininkas puikiai atskleidžia grafiko talentą, didelę formos meistrystę, ryškiai išplėtotą dekoratyvumą bei turtingą ir rafinuotą ornamentiką. Viršelių projektuose (J. Damijonaičio „Pradžiamokslis“), bei šešiolikos Mikalojaus Konstantino Čiurlionio sukurtų inicialų, vyrauja simbolika bei tautiniai motyvai, kurie būdingi ir dailininko tapybai. Aukščiausią M. K. Čiurlionio grafikos brandą atskleidžia 1908-1909 m. darbai – viršelis Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės knygai „Lietuvoje“ bei liaudies dainoms skirtos gaidų vinjetės. Apie knygos „Lietuvoje“ viršelio meniškumą buvo rašyta dar XXVII knygos mėgėjų metraštyje. Knygos architektonika verčia abejoti, tuo, kad M. K. Čiurlionis buvo jos sumanytojas. Nors knygos formatas patogus, mielas skaitytojo akiai, to paties negalima būtų pasakyti apie teksto išdėstymą lape. Pernelyg maži tarpai tarp raidžių, bei net 32 eilutės bei apytiksliai 55 ženklai kiekvienoje iš jų sunkina skaitymą. Knygai visgi naudotas geros kokybės popierius - su su veržerų ir pontusų imitacija. Toks popieriaus raštas, vizualiai jį sendina. M. K. Čiurlionio iliustracijose jautriai atskleista lietuvių tautodailės dekoratyvumo dvasia, pasiekusi labai laisvą, muzikalią ir efemerišką improvizaciją. Čia taip pat gausu būdingų tam metui secesinio meno atgarsių. Viršelis knygai „Lietuvoje“ yra labiau tapybiškas nei grafiškas, linijos sodresnės nei A. Jaroševičiaus ar P. Rimšos darbuose. Tautiniai motyvai susilieja su secesinio meno formomis, gaunamas unikalus dekoratyvinis raštas, puošiantis viršelio kraštus. Galima teigti, jog tai vienas ryškiausių tuo laikotarpiu menininkų apipavidalintų viršelių. Jam atspausti naudotos kelios ryškios, sodrios spalvos.

Šviesiai ir tamsiai žalia spalva sudaro geometrinį foną, o viršelio kraštus įrėmina stilizuotų oranžinių tulpių grandinė. Išryškintas kūrinio pavadinimas, tarpai tarp kūrinio pavadinimo ir autoriaus užpildomi ornamentiniais segmentais. Raidės komponuojamos taip, jog iš jų išeitų klasikinė bokalo forma. Žodžiai nėra „išmėtomi“ po visą viršelį, bet grupuojami viename stačiakampyje.

Dailininkas Adalbertas Staneika aktyviai dalyvavo 1907-1909 metais rengiamose Lietuvių dailės draugijos parodose. Menininkas nuolat tobulinosi užsienyje – Miunchene, Paryžiuje, Romoje. Jis 1908 metais sukūrė viršelį išleistai J. A. Herbačiausko knygai „Erškėčių vainikas“. Nors minkštas viršelio popierius prastos kokybės, tačiau kiek įdomesnis ir neįprastas atrodo A. Staneikos sprendimas atsisakyti įmantriai išraitytų linijų naudojimo viršelyje. Į apskritimą susuktas erškėčių sąžalynas bei rato viduryje esantis voratinklis – neįprastas siužetas XX a. pradžios knygų grafikoje. Kūriniui panaudotas nors ir plonas, persišviečiantis, tačiau geros kokybės popierius. Jame išpaustos veržerus bei pontusus imituojančios linijos, esančios aukštos popieriaus kokybės ženklas. Knygos formatas – 13,7 x 19,8 todėl jis labai nutolęs nuo aukso pjūvio proporcijos. Pati teksto kolonėlė labai išmoningai įkomponuota lapo atvarte. Šriftas lengvas, tinkantis apsakymams, palikta pakankamai vietos tarp eilučių, raidės “nesukibusios”. Kairiojo ir dešiniojo laukelio palikta 1,5 cm. –išorinė paraštė yra kaip tik dvigubai didesnė nei vidinė, toks sprendimas atitinka klasikines paraščių formavimo taisykles. Įspaudžiant teksto kolonėlę labai svarbu, kad vidinė paraštė nebūtų lygi išorinės paraštės pločiui. Kiti paraščių kraštai – platūs, palikta daug neužpildytos erdvės. Viršutinė paraštė yra kiek mažesnė nei apatinė. Tekstas atrodo lengvas, neapsunkina akies. Tokį įspūdį griauna tik, kad šriftui bei iliustracijoms parinktas itin intensyvus raidžių bei iliustracijų tonas. Iliustracijos atrodo it užjuodintos. Skaitytojui gana sunku išlaikyti dėmesį, juolab jog ryškių juodų raidžių rašalas persišviečia į kitą lapo pusę o eilutės vienoje ir kitoje lapo pusėje ne visada sutampa. Kur ne kur įkomponuotos iliustracijos atrodo kaip juodos dėmės atvartuose, nesudaro harmoningos visumos su teksto kolonėlėmis. Skaitytojas, atsivertęs knygą, turėtų matyti harmoniją visame atvarte, o ne viename atskirame puslapyje. A. Staneika itin realiai pavaizduoja ne tik ant viršelio esančius piešinio elementus, bet ir iliustracijose esantį gamtovaizdį. Inicialinės raidės tekste tarsi atlieka dvejopą funkciją – iliustracijos ir inicialinės raidės. Inicialine raide šiame tekste nepradedamas skyrius, ji įterpiama į teksto kolonėlės pabaigą ar vidurį ir yra maždaug 8 eilučių aukščio, susilieja su teksto kolonėle.

17 pav. V. A. Staneika. Iliustracija
J.A. Herbačiausko „Erškėčių vainikui”.1908

18 pav. V. A. Staneika. „Erškėčių vainikas

1915 metais buvo išleista nemažai vaikams skirtų leidinių bei apsakymų Nepaisant prasidėjusio karo, tokie leidinukai neliko be dailininkų dėmesio Pavyzdžiu gali būti **J. Zikaro** iliustruota „Vaikų žvaigždutė“. Knyga leista minkštais viršeliais, ant nekokybiško popieriaus, tačiau tai neužgožė menininko fantazijos. Iš kitų vaikams skirtų knygelių šis leidinys išsiskiria viršelio puošnumu bei J. Zikaro kūrybai būdingu ažūriškumu. Knygos architektonika, jos ritmas labai priklauso nuo iliustracijų išdėstymo tekste. Šioje knygoje jos yra tarsi išpraustos į tekstą. Iliustracijos lyg ir derinamos su tekstu, tačiau nėra ritmikos, harmonijos, kuri itin svarbi knygos architektonikai. Galbūt toks chaotiškumas yra ir dėl spaustuvininkų kaltės, mat netvarkingai nupjauti bloko kraštai knygą palieka bemaž be paraščių. Raidės per mažos ir nepritaikytos skaityti vaikams, o viename puslapyje – net 38 eilutės. Geras knygų apipavidalintojas tokį kiekį eilučių galbūt ryžtųsi talpinti į didelę, albuminę knygą bet ne į vaikams skirtą leidinį. Teksto kolonėlė užima net 68 % viso lapo ploto, taip palikdama jį beveik be paraščių. Toks teksto išdėstymas ne tik vaikiškoje, bet ir suaugusiems skirtoje knygoje yra neleistinas ir apsunkina skaitymą. J. Zikaras jaučia tekstą meniškai jį iliustruoja tekstą, mat „Vaikų žvaigždutė“ yra pažintinio pobūdžio, tad ir iliustracijos turi būti realistiškos, skirtos aprašomiems įvykiams, gyvūnams pavaizduoti. Svarbu, jog iliustracijos yra įterptos į tekstą, mat vaikai iškart gali susipažinti su tuo, apie ką rašoma. Akys be vargo gali keliauti tekstu, nuklysti prie iliustracijos ir vėl grįžti prie teksto.

Vienas aktyviausių XX a. pradžios visuomenės ir kultūros veikėjų buvo Vytautas Bičiūnas. Šis žmogus aktyviai dalyvavo visuomenės ir kultūros gyvenime: dirbo įvairių dienraščių ir žurnalų redakcijose, rašė menotyrinius straipsnius, rengė tautodailės rinkimo ekspedicijas Lietuvos kaimuose, pats kolekcionavo lietuvių liaudies kūrinis. V. Bičiūnui itin svarbus ir aktualus buvo lietuvių liaudies meno, tradicijų išsaugojimas, kuriuos jis pabrėždavo bemaž kiekviename straipsnyje. Dar besimokant Šiaulių gimnazijoje, buvo pastebėtas jo, kaip dailininko talentas. Mokytojams patarus, 1912 m. V. Bičiūnas įstojo į Kazanės meno mokyklą, kur toliau buvo lavinamas jo talentas: „Čia mokėsi tapybos, architektūros ir literatūros.

Besimokydamas Kazanės meno mokykloje V. Bičiūnas susidomėjo M. K. Čiurlioniu, gilinosi į jo kūrybą, skaitė pranešimus šia tema, rašė apie tai spaudoje“ [16, 2]. 1916 metais Lietuvoje pasirodė nedidelė M. Gustaičio knyga „Tėvynės ašaros ir erškėčių taku“, iliustruota V. Bičiūno piešiniais. Ant melsvo, šiurkštaus popieriaus viršelio išpausta V. Bičiūno simbolinė kompozicija. Gaila, jog dėl blogos poligrafinės kokybės ant tamsaus viršelio piešinys sunkiai matomas. Kompozicija užima visą viršelio plotą, jame nėra nei knygos autoriaus, nei leidinio pavadinimo. Knygą identifikuoti galima tik pagal antraštinį lapą – užapvalintų kraštų rėmelyje atspausdintas dideliu šriftu parašytas pavadinimas. Leidykla, autoriaus bei iliustratoriaus pavardės parašytos itin mažu, nesodriu šriftu ir tarsi pradingsta puslapyje. V. Bičiūnas sukuria kompozicijas kiekvienam knygos skyriui. Jo vinjetėse vyrauja geometrinės formos – trikampis, rombas, į kurias įkomponuojami liaudies meno ornamentai, simboliai. Kompozicijos monumentalios, nėra formų ažūriškumo, kaip pavyzdžiui, P. Rimšos kūryboje. Virš kompozicijos esantis knygos dalies pavadinimas, spėjama, taip pat buvo kurtas V. Bičiūno, mat šriftas derintas prie žemiau esančio piešinio ir niekur kitur knygoje nenaudojamas. Sumaniai išdėstyti eilėraščių stulpeliai – dešinėje pusėje stulpeliai išdėstyti laiptuotai. Lape nėra vieningo teksto kolonėlės bloko, tačiau gražią pilkų dėmių (t.y.) stulpelių dinamiką įrėmina viršuje esanti plona geometrinių raštų vinjetė. Harmoningą atvartą daro ir didelės baltos paraštės.

Lietuvių dailės draugijos 1927 metais leistame A. Žmuidzinavičiaus parodai skirtame kataloge pažymima, jog šioje parodoje lankytojams jis pristatė almanacho „Atžala“ (1917) viršelį [1, 12]. Skriejančio virš miškų raitelio siluetas bei iš linijų išnyrantis leidinio pavadinimas kuria mistinę nuotaiką. Knygai pasirinktas geras, storas, popierius su veržerais ir pontusais. A. Žmuidzinavičiaus darbas identifikuojamas pagal jo inicialus kairiajame viršelio kampe, nors knygoje viršelio autorius neminimas. Knyga leidėjų visokeriopai puošta – stengtasi į ją pridėti kuo daugiau ir įvairiausių vinječių, dekoratyvinių piešinėlių. Tame pačiame atvarte komponuojami visai skirtingos stilistikos puošybiniai elementai. Knygos elementų vienovės mažai paisoma – šalia dekoratyvinio, abstraktaus motyvo talpinama iliustracija su peizažu. Gerai dar, jog išlaikoma baltų paraščių proporcija. Įdėmiau vartant šį almanachą, galima pastebėti ir A. Varno kurtą inicialinę raidę. Nors šios raidės, kaip ir kitų dekoratyvinių elementų autoriai neminimi, ją priskirti šiam menininkui nesudėtinga. 1982 metais išleistoje knygoje „XX a. Lietuvių dailės istorija: 1900-1940“, vienu iš inicialinės raidės pavyzdžių pateikiama A. Varno 1914 metais kurta raidė. Palyginus abi inicialines raides, galima aptikti akivaizdžių stilistinių panašumų.

19 pav. A. Varnas. Inicialas. 1914 m.

20 pav. Inicialinė raidė leidinyje „Atžala”, 1917 m.

Jono Jonilos (Jonyla) 1912 metais leistos knygos „Veikalai veikalėliai ir vertimai eilėms” – 3 pluoštai. A. Žmuidzinavičius šiai nedidelio formato knygelei sukūrė viršelį (1 priedas, 17, 18 pav.). Pilkos spalvos, nedidelio formato leidinėlis neišsiskiria itin dideliu puošnumu. Knygos blokui parinktas medienos masės popierius. Knygai parinktas pilkas kietviršis, kuriame aklausiai įspaudais įkomponuota A. Žmuidzinavičiaus kompozicija. Kaip ir kituose šio menininko apipavidalintuose viršeliuose, taip ir 1912 m. leidinyje kairiajame kampe esti viršelio užmanytojo inicialai. Eilėraščių tomeliams buvo parinkta labiau tapybinė, o ne grafiška linija. Lyrišką, kiek melancholišką nuotaiką sukuria vaidilutės, nešančios ugnį figūra. Pačiame knygos bloke gausu tarpusavyje stilistiškai nesisiejantių vinječių, inicialinių raidžių, knygos atvartas atrodo perkrautas įvairiais puošybiniais elementais.

1913 metų leidimo knygai „Pavasario balsai”, A. Žmuidzinavičius sukūrė viršelį (1 priedas, 21 pav.). Gėlių raštais išpuoštas poeto eilėraščių rinkinys yra tarsi uvertiūra į poeto Maironio knygą. Per patį knygos viršelio centrą įkomponuota ovalo formos autoriaus nuotrauka, taip tarsi dar labiau pabrėžianti stačiakampį eilėraščių rinkinio formatą. Viršelis kreidinio popieriaus, todėl itin gerai matosi visos menininko panaudotos spalvos kuriant šią knygos dalį. Ažūrinės linijos bei geltonų bei rausvų spalvų žiedai sukuria pavasarinę nuotaiką. Viršelio kairėje pusėje, kampe, įdėti dailininko inicialai, leidžiantys identifikuoti grafikos kūrinio autorių. Skirtingai nei kiti XX a. pradžios laikotarpio leidiniai, kurie būdavo apipavidalinti griežtų geometrinių formų raštais, šiame viršelyje dominuoja plastiškos, ažūrinės linijos, pabrėžiančios knygos formatą – stačiakampį ir Maironio nuotrauką – ovalą. Visgi viršelyje labiau dominuoja stambiu šriftu įkomponuotos raidės bei nuotrauka, negu dekoratyviniai A. Žmuidzinavičiaus elementai.

Atgarsio ir diskusijų periodinėje spaudoje sulaukė 1914 metais Lazdynų Pelėdos raštų pirmasis tomas. Pažymima, jog iliustruoti, puošnūs, nors ir brangesni leidiniai yra sveikintinas reiškinys: “Netiktai Lazdynų Pelėdos pageidaujamas dailus raštų leidinys, bet, duok Dieve, kad mes panašių leidinių sulauktume Šatrijos Raganos, Biliūno ir kitų geresnių rašytojų raštų“ [34, 1]. Faktas, jog 1914 metais išleistas puošnus Lazdynų Pelėdos Raštų pirmasis tomas

pažymimas daugelyje šaltinių, tačiau juose detaliau nenagrinėjami iliustracijų bei vinječių autorystė. Visam leidiniui naudojamas itin kokybiškas, pontusų ir veržerų raštus imituojantis popierius. Leidinys kupinas ne tik iliustracijų, bet ir įvairiausių stilių vinječių bei ornamentinių elementų. Iliustracijas keliems apsakymams piešė tapytojas A. Žmuidzinavičius. Jo pavardė pateikiama kiekvienos jo pieštos iliustracijos apačioje. Kitų piešinių autorių nepavyko nustatyti, nes nei įžangoje, nei titulinuose puslapiuose nepažymimi dailininkai, dekoravę šią knygą. Galima identifikuoti ir kelias P. Rimšos vinjetes, mat tokios pat, šio menininko kompozicijos pasirodo kituose, kūrėjo autorystę pažyminčiuose leidiniuose.

1904-1918 m. laikotarpiu menininkų kurtomis vinjetėmis bei iliustracijomis puoštose knygose pasižymi dekoratyvinių elementų gausa, tačiau jose trūksta stilistinės dermės. Tautinių motyvų turinčios, stilizuotos vinjetės derinamos su augaliniais raštais puoštomis inicialinėm raidėm ir realistiškomis iliustracijomis. Leidėjai bei spaustuvininkai mažai kreipdavo dėmesį į viršelio piešinio ir dekoratyvių, knygos bloke esančių elementų dermę. Popierius leidiniams dažniausiai parenkamas pigus, medienos masės. Nepaisant to, žymių Lietuvos dailininkų kūriniais dabinti leidiniai buvo sveikintinas reiškinys. Mažiesiems skaitytojams didaktinės iliustracijos padėdavo mokytis, vyresniems - formavo meninį skonį.

5. POLIGRAFINIS LEIDINIŲ APIPAVIDALINIMAS

XX a. pradžioje gausiai buvo iliustruojami apsakymai, dramos, komedijos, vaikų elementoriai bei knygelės. Rečiau puošiami eilėraščių rinkiniai bei kalendoriai. Retai iliustratorių dėmesio sulaukdavo šviečiamojo pobūdžio literatūra, išskyrus verstinius šio žanro leidinius.

XX amžiaus pradžia buvo itin svarbi lietuviškos knygos apipavidalinimui. Įranga bei šrifto pasirinkimas tik panaikinus spaudos draudimą buvo labai skurdūs, tad knygų iliustravimas iki pirmojo Pasaulinio karo – itin retas reiškinys leidyboje. Dažniausiai leidinius puošdavo Popieriaus kokybė taip pat turėjo labai didelę įtaką bendrai knygos išvaizdai. Spaudos popierius į šalies spaustuves buvo tiekiamas iš įvairių Lietuvos vietovių – Kučkuriškių, Naujųjų Verkių, Prienų. Tačiau ten veikiančių popieriaus dirbtuvių spaudos popieriaus kokybė nebuvo aukšta. Geresnės kokybės popierius buvo naudojamas tik išliekamąją vertę turintiems leidiniams: albumams, grožinės literatūros kūriniais, rečiau – puošniau iliustruotoms vaikiškoms knygoms. 1930 metais išleistame V. Biržiškos veikalė teigiama, jog nuo spaudos uždraudimo panaikinimo iki pat Pirmojo pasaulinio karo leisti leidiniai tiek savo išvaizda, tiek poligrafinė kokybe mažai skyrėsi nuo leidinių, išleistų iki 1904 metų. Vyravo mažo formato brošiūra. Tai sąlygojo ne tik knygos rinkos neišmanymas, bet ir paklausa – labiau tuo laikotarpiu buvo perkama populiariai parašyta, pigi, nors ir neišvaizdi knygelė: „Teigiamu repertuaro bruožu laikytina tai, kad jame vyravo pasaulietinė knyga, ji sudarė apie 75 – 80 % bendros produkcijos, tačiau apie 80 – 90 % to meto knygelių buvo nedidelės vieno dviejų spaudos lankų apimties brošiūros” [7, 25]. Taigi, didesnę lietuviškų knygų repertuaro kiekį sudarė mokslo populiarinimo (knygos kaip apsisaugoti nuo ligų, pagerinti derlių, papuošti sodybą ir pan.), grožinės literatūros knygos, kalendoriai ir mokomieji leidiniai. Augant bei plečiantis stambioms leidybos firmoms, tokioms, kaip Zavaskių, Kuktos spaustuvėms, ėmė didėti tarpusavio konkurencija, imta dėti pirmąsias pastangas gerinant poligrafinę spaudinių kokybę. Tokias pastangas teigiamai vertino ir laikraščiuose pasirodę straipsniai „Knyga ir paveikslai, tai du geriausi draugu. Paveikslai knygoje daro daug žingeidesniu skaitmą, ir toks skaitymas daug ilgiau mūsų atmintyje pasilieka” [34, 1]

Labai gaila, tačiau daugumoje ne menininkų apipavidalintų knygų atsklandos bei užsklandos mažai tesisieja su tekstu. Siužetinė užsklanda turėtų iliustruoti autoriaus mintis, tarsi užbaigti pasakojimą. Deja, tos pačios užsklandos spaustuvinių galėjo būti dedamos ir grožinės literatūros, ir mokslo populiarinimo leidinyje. Net ir prabėgus dešimtmečiui, dėl tokio

užsklandų naudojimo straipsnyje piktinosi M Urbšienė: „Mūsų leidėjai be mažiausios atodairos gadina knygas visokiomis vinjetėmis“ [37, 339] Dažniausiai net ir tame pačiame leidinyje esanti užsklanda bei atsklanda neturi jokios harmoningos vienovės. Leidykloms perkant šriftus, būdavo užsakomi ir knygos puošybinių elementų klišės. Leidinių dekoruodavo, ir jei jis nepasižymėdavo ypatingomis iliustracijomis ar jų gausa, sužibėdavo įdomesne viršelio spalva, pamargintais bloko kraštais. Buvo paplitusi klišių skolinimosi, keitimosi praktika, nes esant mažiems tiražams, jos greitai nesusidėdavo.

Pirmojo pasaulinio karo metais nemažai leidyklų turėjo nutraukti savo veiklą. Sumažėjo leidinių skaičius, pablogėjo ir knygų poligrafinė kokybė. Dėl popieriaus, šrifto, spaustuvinių dažų stygiaus labai pablogėjo ir knygos estetinė išvaizda. Daugelis leidinių buvo leidžiama pakartotinai. Daug leidinių leista užsienyje – JAV, Rusijoje.

Aprašomuoju laikotarpiu įvairiose spaustuvėse leistos knygos nedaug kuo skyrėsi. Puošnesni buvo tik didesnės išliekamosios vertės leidiniai. Tai atspindi 2 lentelėje pateikti duomenys.

2 lentelė

1904-1918 metais Lietuvos spaustuvėse leistų knygų charakteristikos

Leidinio pavadinimas	Išleidimo metai	Spaustuvė	Formatas (cm)	Puslapių skaičius	Popieriaus pluoštas	Iliustracijos, puošybiniai elementai
Juodasis kapitonas	1904	M. Jankaus	16x11,7	76	Su ligninu	vinjetės
Rinkinėlis vaikams	1904	K-čio, O-tės, J-tės ir V-čio	12,2x15,9	40	Su ligninu	vinjetės
Istorija szventa	1904	Otto von Mauderodės	12,2x17,1	78	Su ligninu	vinjetės
Rugiapjūtė	1905	J.Zavadskio	16,4x10,5	12	Su ligninu	atsklanda
Parduotoji laimė	1905	J.Zavadskio	13,6x21	48	Su ligninu	nėra
Elementorius	1905	J.Zavadskio	13,6x19	48	Su ligninu	Puošniai įrėmintas titulinis puslapis, iliustracijos
Birutė	1906	A. Sirkino	12,2x17,4	32	Su ligninu	Dekoratyvus viršelis, vinjetės

Nepasisekė Marytei	1906	Laukaičio ir bendrovės	12x18,5	28	Su ligninu	Dekoratyviniai elementai viršelyje, vinjetės, užsklandos
Pakeliui	1906	Vilniaus žinių	8,4x20,6	54	Su ligninu	Vinjetės, dekoratyvus šriftas
Ponaitis	1907	J.Zavadskio	12,7x17,3	27	Su ligninu	Dekoratyvus viršelis, vinjetės
Palangos Juzė	1907	J.Zavadskio	12x18,2	132	Su ligninu	Dekoratyvus viršelis, kuklios vinjetės
Kur prots!	1907	Rūtos	9,5x12,3	64	Su ligninu	vinjetės
Visatos sąranga	1907	Tilžėje	13x19,1	32	Su ligninu	Dekoratyvus viršelis Vinjetės, spalvota įklija
Pagavo	1908	J.Zavadskio	12,7x17,7	36	Su ligninu	Dekoratyvus viršelis, vinječių nėra
Dievaitis	1908	I. Brevdos	14,2x20	308	Su ligninu	Vinjetės tituliniame lape
Vagis	1909	J.Zavadskio	12,8x17,8	98	Su ligninu	Dekoratyvus viršelis
Grižo	1910	M. Kuktos	10,8x17	22	Su ligninu	vinjetės
Kerštas	1910	M. Kuktos	12,6x22	64	Su ligninu	spalvota ilustracija puoštas viršelis, vinjetės
Indomi knygelė	1911	J.Zavadskio	12,7x20,8	6	Su ligninu	Viršelis su ilustracija, leidinys itin gausiai puoštas spalvotomis ilustracijomis
Lietuvaitės	1912	M. Kuktos	13,7x20,2	48	Su ligninu	vinjetės
Zoologija t. 1	1912	Laukaičio, Bvarnausko, Narjansko ir B-vės	28x30,2	424	Su ligninu	Drobe aptrauktas kietviršis, itin gausu ilustracijų
Zoologija t. 2	1912	Laukaičio, Bvarnausko, Narjansko ir B-vės	28x30,2	471	Su ligninu	Drobe aptrauktas kietviršis, itin gausu ilustracijų
Iš mūsų	1913	S. Banaičio	13,5x21	196	Su ligninu	Kietviršis, dekoruotas

literatūros						įspaudais
Pasipasakojima	1913	M. Kuktos	10,8x17	14	Su ligninu	Dekoruotas viršelis, vinjetės
Iškrikusi sesuo	1913	M. Kuktos	12,2x20	90	Su ligninu	Vinjetės
Upytė	1914	M. Kuktos	14,7x22,7	28	celiuliozė	Geometriniais ornamentais puoštas viršelis
Karalaitė lėlė	1914	Žinyno	10,4x14,1	29	Su ligninu	Dekoruotas viršelis
Keturios dienos	1915	Žinyno	10,9x17,4	20	Su ligninu	Viršelis puoštas iliustracija, vinjetės
Vaikų pasiskaitymai	1915	S. Banaičio	12,8x17,5	48	Su ligninu	nėra
Neva juokai, neva ašaros	1915	S. Banaičio	12,6x16,5	150	Su ligninu	Iliustracijos, vinjetės
Afrika ir jos gyventojai	1915	M.Kuktos	11,8x18,9	32	Su ligninu	Iliustracijos
Vaikų žvaigždutė	1916	J.Zavadskio	13,9x20,9	82	Su ligninu	Dekoruotas viršelis, iliustracijos
Žiupsnelis	1917	J.Zavadskio	11x18,3	96	Viršelio popierius iš celiuliozės, bloko lapai – popieriaus su ligninu	Puošnus viršelis, iliustracijos, vinjetės
Mūsų vytis	1917	--	12,4x16,8	8	Su ligninu	nėra
Kame žmogaus gražybė ir laimė?	1917	S. Banaičio	12,8x22	18	Su ligninu	vinjetės
Ant bedugnės krašto	1918	Švyturio	11x16,8	47	Su ligninu	vinjetės
Lietuvos istorija	1918	Šv. Kazimiero draugija	14,4x19,8	132	Su ligninu	vinjetės

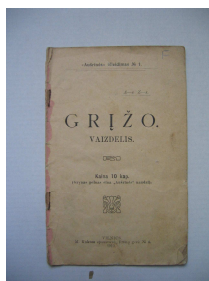
Analizuojant šią lentelę įtrauktų tipišku to laikmečio grožinės literatūros, vaikams skirtų leidinių charakteristikas, galima daryti išvadą, kad knygos architektonika, leidinių grožis, jų šrifto raiškumas, to meto leidėjams bei spaustuvininkams mažai terūpėjo. Tyrinėjant 1904-1918 metų knygas, atkreiptas dėmesys į tai, kad daugumos knygų popierius sunykęs, trapus, todėl kilo mintis nustatyti šiems leidiniams naudoto spaudos popieriaus kokybę. Yra žinoma, kad jau XIX a. antroje pusėje svarbiausia žaliava popieriui gaminti tapo medienos masė. Iš tokios masės pagamintas popierius yra pigus, tačiau nekokybiškas, neilgaamžis. Laikui bėgant jis pagelsta, paruduoja, darosi trapus, netvirtas. Prastą kokybę didele dalimi nulemia

medienoje esantis ligninas – nestabilus, aplinkos poveikiui neatsparus junginys. XIX a. aštuntajame dešimtmetyje išrastas būdas ligniną iš medienos masės išskirti gaunant gryną medienos celiuliozę, iš kurios pagamintas popierius – žymiai kokybiškesnis, tačiau ir brangesnis. Nuo XX a. pradžios Lietuvoje popierius gaminamas ir iš medienos masės, ir iš celiuliozės bei medienos masės mišinių. Celiuliozė gali pagerinti popieriaus kokybę, tačiau dėl su medienos mase patekusio lignino ir iš dvejopos žaliavos pagamintas popierius savo kokybe bei ilgaamžiškumu nusileidžia grynos celiuliozės popieriui. Norint įvertinti tipišką aprašomojo laikotarpio knygų popieriaus kokybę, buvo tirta popieriaus pluošto sudėtis: lignino nustatymui ant tiriamo popieriaus plaušelių buvo užlašinamas reagentas (sulfanilamido tirpalas). Popieriuje esant lignino, plaušeliai nusidažo geltonai. Tuo tarpu grynos celiuliozės popieriaus plaušelių spalva nepakinta. Gauti duomenys rodo, kad 1904-1918 metais daugumai leidinių naudotas pigus medienos masės popierius, kuriame yra lignino. Brangesnis ir kokybiškesnis grynos celiuliozės popierius naudotas itin retai, dažniausiai didesnę išliekamąją vertę turintiems kūriniams, dailininkų iliustruotoms knygoms.

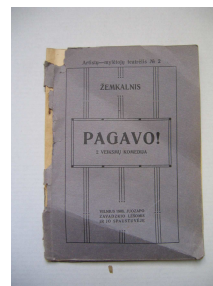
Leidinių viršeliai dažniausiai buvo gaminami iš tokios pat rūšies ir storio popieriaus, kaip ir visas knygos blokas, todėl neatlikdavo savo pagrindinės funkcijos – neapsaugodavo knygos bloko. 1905 metais, kaip jau minėta anksčiau, įrišimas buvo knygos savininko reikalas. Atsiradus poreikiui, šalia spaustuvių ir knygynų kūrėsi knygrišyklos, kuriose buvo galima įsirišti knygelę pagal savo skonį ir finansines išgales. Retai ir tik vertingesnės knygos būdavo leidžiamos su kietaisiais viršeliais. Pavyzdžiu gali būti Sofijos Kymantaitės – Čiurlionienės veikalas „Iš mūsų literatūros“, 1913 metais spaustas S. Banaičio spaustuvėje. Viršelis dekoruotas įspaudais: įspausa ne tik autorės pavardė bei kūrinio pavadinimas, bet ir subtilus ornamentas. 1912 m. Seinuose leistas dvitomis „Zoologija“ išsiskiria ne tik iliustracijų gausa, bet ir drobe trauktu kietviršiu. Abu tomai vienodo formato, jų viršeliai vienodo stiliaus, apraukti mėlyna drobe.

21 pav. 1906 m. išleistos Žemkalnio dramos „Birutė“ viršelis

22 pav. 1910 m. išleisto A. Vienuolio vaizdelio „Grižo“ viršelis

23 pav. 1908 m. išleistos Žemkalnio komedijos „Pagavo“ viršelis

Reta 1904–1918 metais išleista knyga turi iliustracijas, tiesiogiai besisiejančias su tekstu. Dažniausiai visas leidinys primargintas dekoratyviomis, geometrinių ar augalinių raštų vinjetėmis, užsklandomis ir atsklandomis, inicialinėmis raidėmis, kurios mažai kuo siejasi su pasakojimu, o dažnai net nedera tarpusavyje. Taip dekoruojant knygas, nebuvo atsižvelgiama net į kūrinio pobūdį. Pavyzdžiui, Vydūno moksliniam - filosofiniam leidiniui „Visatos sąranga” užsklandai panaudota figūrinė kompozicija su nuogos merginos atvaizdu. 1907 m. leidinys „Palangos Juzė” puoštas kelių rūšių puošybos elementais, besiskiriančiais savo stilistika. Tokių pavyzdžių galima būtų paminėti ir daugiau.

Tipografų bei estetiškos knygos žinovų seniai pripažinta (o ir kiekvienas mūsų esame patyrę), jog skaitytojui teigiamą ar neigiamą poveikį daro ir šriftas. Pats geriausias šriftas leidžia patogiai, nevarginant akių skaityti tekstą ir jį suvokti. Įmantriu šriftu spausdintas žodis skaitytojo dėmesį traukia ne tik savo prasme, bet ir forma, tuo blaškydamas prie tradicinio šrifto pripratusio skaitytojo dėmesį, trukdydamas suvokti kituose leidiniuose daugelį kartų matyto spausdinto žodžio prasmę. Todėl spausdinant šriftas turi būti parenkamas itin apgalvotai, atsižvelgiant į leidinio paskirtį. Ne mažiau svarbi ir spaudos dažų, literų kokybė. Dažnoje 1904-1918 m. leistoje knygoje tekstas surinktas taip, kad tarpai tarp eilučių bei tarpai tarp žodžio raidžių lieka per maži, dėl to tekstas sunkiai skaitomas. Taupant popierių, paraštės neretai paliekamos per mažos, teksto rinkinys užima beveik visą puslapį, todėl skaitant labiau pavargsta akys. Pats tekstas dažniai pernelyg intensyvus, dėl nusitrynusių literų, prasto popieriaus arba netinkamų spaudos dažų teksto raidės išskydusios.

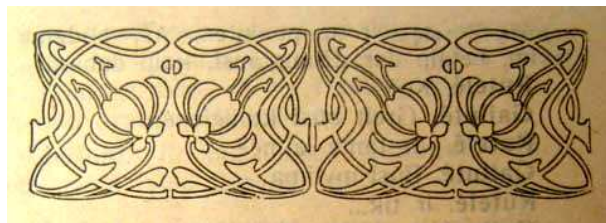
Kai kuriose knygose, matyt siekiant geresnės atspaudos kokybės, iliustracijos spausdintos atskirai ant geresnės kokybės popieriaus, o po to įklijuotos į knygos bloką. Ryškiomis spalvomis itin traukia dėmesį viena iliustracija Vydūno veikale „Visatos sąranga”. Nors pats autorius įžangoje teigia, jog ji ne visai vykusė, mat norėjosi kiek kitokių atspalvių. Kiti puošybos elementai nėra kurti būtent šiam veikalui iliustruoti. Jie aptinkami daugumoje Tilžėje leistų knygų.

Daugelis 1904 – 1918 metais leistų lietuviškų knygų puoštos tik dekoratyviais ir puošniais rėmeliais ant viršelio arba kuklia vinjete tituliniam lape. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą suklestėjus stambioms leidykloms, pasirodė leidinių, kurių viršeliai buvo dekoruoti spalvotomis iliustracijomis. Spalvingumu ir efektingumu pasižymi 1910 metais išleistos Liudo Giros dramos „Kerštas” viršelis, išsiskiriantis iš kitų leidinių savo spalvingumu, spalvų intensyvumu ir kontrastingumu. Kuriant viršelio iliustraciją, pasikliauta tik grafinių linijų ir spalvų efektais. Deja, viršelio šriftas nesiderina su likusiam tekstui parinktu šriftu, todėl knyga kaip meno kūrinys neatrodo harmoninga. Be to, kiekvienas skyrius pradedamas skirtinga

augalinių motyvų vinjete - atsklanda. Atsklandos plačios, o užsklandos žymiai mažesnės ir kiekvieno skyriaus pabaigoje skirtingos. Galima manyti, kad spaustuvininkas persistengė, knygos papuošimui panaudodamas visas turėtas dekoratyvinių elementų klišes.

24 pav. 1910 metais išleistos L. Giros dramos „Kerštas“ užsklanda

25 pav. L. Giros dramos „Kerštas“ vinjetė (1910 m.)

Puošnesniu nei kiti to laikotarpio leidiniai viršeliu 1907 metais išleistas Vydūno kūrinys – vieno veiksmo komedija „Kur prots?“. Leidinys labai mažo formato, aptaisytas minkštu, žaliais perlamutriniiais dažais dažytu viršeliu. Bloko lapų kraštai nudažyti raudonai. Nagrinėjamu laikotarpiu pasirodydavo ir gausiai iliustruotų leidinių vaikams. Tokių leidinių pavyzdžiu gali būti 1911 metais J. Zavadskio spaustuvėje leista „Indomi knygelė“ (26, 27 pav.). Šios knygelės iliustracijų autorius neįvardintas. Leidinėlis nedidelis, sudarytas vos iš šešių lapų, tačiau jo viršelis spalvingas, smagus, su didele spalvota iliustracija, kuri informuoja apie žaismingą leidinio turinį. Iliustracijų figūros nestilizuotos, realistiškos. Kiekvienas eiliuotas pasakojimas vaizdžiai iliustruojamas, kiekvienas knygos atvartas pasižymi ritmingu iliustracijų išsidėstymu. Piešinėlis atrodo svarbesnis už tekstą, kelių pasakojimų šriftas parinktas mažesnis, kad lape gražiau atrodytų iliustracija.

26 pav. knygos „Indomi knygelė“ viršelis

27 pav. knygos „Indomi knygelė“ iliustracijos

Didelės, produktyviai dirbančios spaustuvės prieš Pirmąjį pasaulinį karą turėjo galimybių išleisti gausiai puoštų, prabangių leidinių, tačiau jie buvo brangūs. Nedaug kas galėjo tokių knygų nusipirkti, todėl jos buvo leidžiamos mažu tiražu.

Buvo leidžiama ir didelės apimties, gausiai iliustruotų knygų. Iliustracijomis turtingas 1912 metais spaustas J. Balvočio-Geručio veikalas „Zoologija“, sudarytas iš dviejų dalių. Knygą spausdino „Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir b-vės“ spaustuvė, daugiausiai ir spausdinusi mokslo populiarinimo leidinius. Iliustracijos realistiškos, harmoningai įkomponuotos į tekstą. Beveik kiekviename puslapyje yra po kelis piešinius, vaizduojančius žvėris, paukščius, žuvis. Iliustracijų klišės buvo gamintos A. Jurašaičio cinkografijos dirbtuvėse. Abiems veikalų „Zoologija“ tomams parengti reikėjo net 470 klišių [16].

Dauguma didesnės apimties (nuo 49 iki 200 puslapių) leidinių buvo maldaknygės, kita religinio pobūdžio literatūra. Grožinė literatūra (dramos, apsakymai ir pasakojimai) dažniausiai būdavo tik kelių lankų brošiūrėlės minkštu viršeliu. 1904 – 1918 metais leistų grožinės literatūros leidinių formatas labai panašus. Dažniausiai tai 12 – 13 cm pločio ir apie 20 cm aukščio knygelės. Pasitaikydavo ir neįprastų formatų. Išsiskiria 1906 metais „Vilniaus žinių spaustuvėje“ leistas leidinys „Pakeliui“. Knyga labai siaura ir aukšta. Tituliniame jos lape naudotas dekoratyvus šriftas. Tokie neįprastos tuo metu siauro stačiakampio formos leidiniai pasirodydavo retai.

Šiame darbe aprašomos 1904-1918 metais leistos lietuviškos knygelės - daugiausiai pigios brošiūros minkštais viršeliais. Jos yra panašaus formato, pigaus popieriaus, dažniausiai neilustruotos. Tokių knygelių viršeliai puošiami ornamentiniais elementais, tekste kartais įterpiama kukli vinjetė, mažai tesisiejanti su kūrinio tekstu. Tie patys dekoratyviniai elementai buvo naudojami ne vienai tos pačios leidyklos knygai papuošti. Plačiai buvo paplitusi ir klišių skolinimosi iš kitų spaustuvių praktika, todėl 1904-1918 metais išleisti leidiniai nepasižymi puošybinių elementų įvairove. Gausiai iliustruotų, spalvotų, brangaus popieriaus knygų buvo išleista nedaug.

IŠVADOS

1. Knygos kultūra yra svarbi Lietuvos nacionalinės kultūros dalis. Ji atspindi ne tik visuomenės materialines galimybes, technikos išsivystymo lygį, konkretaus laikotarpio estetiškes pažiūras, bet ir grafikos meno pasiekimus, palikusius ryškius pėdsakus knygos mene.
2. Nors knygos architektūros principai galutinai susiformavo tik XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje, tačiau jau 1904-1918 m. laikotarpiu buvo išleista leidinių, atitinkančių gražios knygos kanonus. Šių leidinių apipavidalintojai dažniausiai buvo žymūs XX amžiaus pradžios dailininkai. Jų apipavidalintų arba iliustruotų knygų (kaip meno kūrinų) sandara, visumos ir atskirų dalių santykis dažnai atitinka arba nedaug nukrypsta nuo kompozicinės ir meninės dermės, būdingos idealios architektūros knygoms.
3. Remiantis aprašomojo laikotarpio dailininkų atsiminimais, nagrinėjant to meto dailės parodų katalogus, lyginant atskirų kūrinų dekoravimo stilišką, aptikta duomenų, kuriais remiantis galima buvo nustatyti neįvardintus kai kurių leidinių apipavidalintojus arba puošybos elementų autorius. Kelias prielaidas patvirtino slapyvardžių išaiškinimas, naudojantis LIBIS vardų duomenų baze. Šia informacija galima būtų papildyti netrukus pasirodysiantį bibliografijos leidinį „Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. 1905-1917“.
4. Profesionalūs dailininkai apipavidalindavo tik didesnės išliekamosios vertės kūrinius. Tokiems leidiniams dažniausiai naudotas kokybiškas, brangus popierius, tvirtesnis ir puošnesnis viršelis, geri spaudos dažai. Tekstą ir iliustracijas stengtasi spausdinti kokybiškais, nesudėvėtomis literomis ir klišėmis.
5. XX amžiaus pradžios lietuviškos knygos menas vystėsi sudėtingomis ekonominėmis ir politinėmis sąlygomis. Sparčiai pradėjusi vystytis leidyba ir didėjantys leidinių tiražai vėl ėmė mažėti dėl Pirmojo pasaulinio karo sukeltų sunkumų. Dėl nagrinėtojo laikotarpio politinės-ekonominės situacijos tuo metu leista daug pigių, plačiai visuomenei skirtų knygų, neskiriant lėšų nei jų apipavidalinimui, nei iliustravimui. Tuo metu išleistos knygos yra beveik vienodo formato, minkštais viršeliais, taupant popierių, spausdinto teksto kiekis ir tankis viename puslapyje labai didelis. Jei yra iliustracijų ar vinječių,

jos dažniausiai komponuojamos kompoziciškai netinkamose atvarto vietose, trikdydamos knygos architektonikos ritmiką

6. Dėl 1904-1918 metais Lietuvoje buvusio kūrybinio ir intelektualinio potencialo galima buvo išleisti puikių leidinių, savo poligrafinė kokybe bei architektonika nenusileidžiančių tuo metu kitose šalyse leistiems spaudiniams. Mažai tokių leidinių pasirodydavo tik dėl politinių ir ekonominių to meto sunkumų. Dailininkų kurtomis iliustracijomis, vinjetėmis bei puošybiniais ornamentais dekoruotos knygos dažniausiai buvo leidžiamos stambesnėse, geresnę poligrafinę bazę ir geresnius finansinius išteklius turinčiose spaustuvėse.
7. Dailininkų sukurtuose puošybos elementuose dažniausiai atsispindėdavo to kūrinio, kuriam jie ir buvo kuriami, tematika. Iliustracijoms, puošybiniais elementams buvo naudojami lietuvių liaudies meno motyvai arba modernūs secesiniai bei *art nouveau* raštai. Tuo tarpu spaustuvinių klišių ornamentai dažniausiai visai nesisiedavo su dekoruojamo teksto tematika. Šrifto liejyklose būdavo užsakomos tokios dekoro klišės, kurias naudodavo ir mokslinio leidinio, ir grožinės literatūros tomų ar populiarių leidinių puošimui.
8. 1904-1918 metais veikusioms spaustuvėms sunkiai sekėsi išsivaduoti iš iki tol knygų rinkoje vyravusios brošiūrų spausdinimo tradicijos. Buvo leidžiama daug labai panašaus formato ir beveik vienodai apipavidalintų knygelių. Tokių knygų leidimą skatino ir didelė jų paklausa – mažas pajamas turintys pirkėjai mieliau pirkdavo populiariai parašytas, laikmečio aktualijas atspindinčias nedidelės išliekamosios vertės knygeles.
9. Tokie pat puošybos elementai aptinkami ne viename leidinyje, nes dailininkų sukurtos vinjetės galėjo būti naudojamos keliems skirtingiems leidiniams papuošti, nenurodant autorystės. Be to, tarp spaustuvių buvo plačiai paplitusi klišių skolinimosi, jų nuomojimo praktika.
10. XX amžiaus pradžioje leistas knygas dekoravo
profesionalūs dailininkai,
patys kūrinių autoriai (A. Jaroševičius, Vydūnas),
spaustuvininkai.

BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS:

1. *Antano Žmuidzinaučiaus (Žemaičio) apžvalginė kūrinių paroda : katalogas*. 1927 metų spalio 6 – lapkričio 16, Kaunas, 1927.
2. BAGDONAVIČIUS V. Adomas Brakas - Vydūno talkininkas ir bendražygis. *Lietuvos Aidas*, 2006, balandžio 26, p. 1, 7.
3. BRAZIŪNIENĖ A. Dėl termino „aukso pjūvis“. *Knygotyra*, 2000, t. 39, p. 302-308.
4. BIRŽIŠKA V. *Lietuvių knygos augimo etapai*. Kaunas, 1930.
5. ČERNIAUSKAITĖ V. Atgimusios lietuviškos spaudos tradicijos Vilniuje 1904-1914 metais. *Knygotyra*, 2005, t. 44, p. 114-130.
6. ČERNIAUSKAITĖ V. Knygelės, gimusios periodinių leidinių redakcijose 1904-1914 metais. *Tarp knygų*. 2002, nr. 3, p. 16-19; nr. 4, p. 13-15.
7. ČERNIAUSKAITĖ V. *Lietuviškos knygos raida tautinės kultūros plėtros sąlygomis 1904-1914 metais: daktaro disertacija*. Vilnius, 2000.
8. *Dailės žodynas*, Vilnius, 1999.
9. *XX a. Lietuvių dailės istorija 1900-1940*, Vilnius, 1982, t 1.
10. *XVII knygos mėgėjų metraštis*, Kaunas, 1933, t. 1.
11. GEDMINAS, A. Žodžio ir vaizdo vienybė. *Kultūros barai*, 1978, nr. 6, p. 9.
12. GALAUNĖ P. M. K. Čiurlionies piešiniai. *Židinys*, 1929, nr 1 (49), p. 22.
13. GASIŪNAS, V. *Lietuvos grafika 1907-1940: katalogas*. Vilnius, 1985.
14. GIRA L. Lietuvių kryžiai. *Vaivorykštė*, 1913, Kn.3, p. 588.
15. GLOSIENĖ, A.; KAUNAS, D.; NAVICKIENĖ, A.; STONIENĖ, V. *Lietuviškoji knyga: istorijos metmenys/ nuo rašto atsiradimo iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais*. Vilnius, 1996.
16. JUODAKIS V. *Lietuvos fotografijos istorija 1854-1940*. Vilnius, 1996. p. 167-168.
17. KARGAUDIENĖ A., KREVNEVIČIŪTĖ L. Vytautas Bičiūnas tautodailės baruose. *Žiemgala*, 2001, nr. 1, p. 1.
18. KAUNAS D. Spaudos tiražai 1904 – 1940 metais. *Knygotyra*, 1985, t. 10, p. 71 – 79.
19. *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*. Vilnius, 1997.

20. *Knygos lietuvių kalba: 1905-1917: kontrol. sąrašas / sudaryt.: M. Zulonienė, G. Iešmantas, E. Binkytė; ats. red. A. Ulpis. 2 tomai. Vilnius, 1977.*
21. KORSAKAITĖ I. Knygos grožį gali lemti vien juodos raidės baltame popieriuje. *Literatūra ir menas*, 2003 spalio 24, p. 1.
22. LAUCEVIČIUS E. *Popierius Lietuvoje XV - XVIII a.* Vilnius, 1967.
23. LEONAVIČIUS B. Apie knygos pagrindus...*Dailė*, 2002, nr. 1, p. 8.
24. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija.* Vilnius, 1976, t.6.
25. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 2 : 1862-1904.* Vilnius, 1985-1988.
26. MERKYS V. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795 – 1915 m. Iš *lietuvių kultūros istorijos. T. 5. Spauda ir spaustuvės.* Vilnius, 1972.
27. *Mikalojaus Konstantino Čiurlionies veikalų paroda : katalogas.* Lietuvių dailės draugija. Vilnius, 1913.
28. ORANTAS R. ...ir apie knygos meną. *Dailė*, 2002, nr. 1, p. 12.
29. POVILIONYTĖ R. Viskas dėl gražiausios knygos. *Dailė*, 2003, nr. 1, p. 5.
30. RAGUOTIENĖ G. *Spaudą atgavus.* Vilnius, 1996.
31. RIMANTAS J. *Petras Rimša pasakoja.* Vilnius, 1964.
32. RUSECKIENĖ L. *Lietuvių literatūros klasikos iliustracijos/ medžiaga apie knygų grafiką ir jos kūrėjus.* Vilnius, 1994.
33. STRAZDAS J. Zavadscai ir Vilnius. *Kultūros barai*, 1969, nr. 10, p. 61-64.
34. SVIRNO ŽYNE. Ar reikalingi mums gražūs leidiniai/M. Grigonis. *Viltis*, 1913, gruod. 20 (saus. 2), p.1.
35. STONIENĖ V. *XX amžiaus Lietuvos knyga (1904-1990).* Vilnius, 2000.
36. STONIENĖ V. Lietuvos knyga ir visuomenė XX amžiuje. *Knygotyra*, 1998, t. 25, p. 400-430.
37. URBŠIENĖ M. Lietuviškos knygos estetiškumas ir praktiškumas. *Židinys*, 1929, nr. 11(59), p. 336.
38. UŽTUPAS V. *Lietuvos spaustuvės 1522-1997.* Vilnius, 1998.
39. Vydūno laiškas V. Mykolaičiui. 1938 m. rugsėjo 26 [rankraštis]. Iš asmeninio V. Bagdonavičiaus archyvo. 2 p.
40. ŽUKAS, V. *Lietuviškieji literatūros bibliografijos šaltiniai.* Vilnius, 1979.
41. ŽUKAS, V. *Lietuvių bibliografijos istorija (iki 1940 metų).* Vilnius: Mokslas, 1983.

42. WILLBERG H. P., FORSSMAN F. *Pagalba tipografams. Patarimai, kaip vartoti šriftus*. Vilnius, 2006.
43. АДАМОВ Е. *Иллюстрация в художественной литературе*. Москва, 1959.
44. АДАМОВ Е. *Ритмическая структура книги*. Москва, 1974.
45. ВОДЧИЦ С. С., *Эстетика пропорций в дизайне. система книжных пропорций*. Москва, 2004.
46. ГЕРЧУК, Ю. Я. *История графики и искусства книги учебное пособие для студентов вузов*. Москва, 2000.
47. КИСИН, Ф. М. *Графическое оформление книги*. Москва, 1946.
48. КАПР А. *Эстетика искусства шрифта*. Москва, 1979.
49. ЧИХОЛЬД, ЯН. *Облик книги. Избранные статьи о книжном оформлении*. Москва, 1980.
50. *Художественное конструирование и оформление книги*. ред. А. Д. Гончаров. Москва, 1971.
51. *The best of brochure design*. Glouchester, 1998.

MENININKŲ ILIUSTRUOTŲ 1904-1918 M. KNYGŲ SĄRAŠAS:

1. *Atžala : mokytojų almanachas*. Vilnius, 1917.
2. ČIURLIONIENĖ-KYMANTAITĖ. *Lietuvoje: kritikos žvilgsnis į Lietuvos inteligentiją*. Vilnius, 1910.
3. GARBŠTAS A. *Kam aš reikalingas?* Tilžė, 1905.
4. GARBŠTAS A. *Darbininko rūpesčiai ir vargai : [brolių laišakai]*. Vilnius, 1913.
5. GUSTAITIS M. *Tėvynės ašaros ir Erškėčių taku*. Jaroslavlis, 1916.
6. HERBAČIAUSKAS J. A. *Erškėčių vainikas*. Krokva, 1908.
7. JAROŠEVIČIUS A. *Lietuvių kryžiai*. Vilnius, 1912.
8. JONILA J. *Veikalai veikalėliai ir vertimai eilėms*. Tilžė, 1912.
9. KUDIRKA V. *Raštai*. t. 6, Tilžė, 1909.
10. LAZDYNŲ PELĖDA. *Raštai*. Vilnius, 1914, t. 1.
11. MAIRONIS. *Pavasario balsai ir kame išganymas*. Kaunas, 1913.
12. MAŠIOTAS P. *Mano dovanėlė : 16 pasakėlių mažiausiems skaitytojams ir klausytojams*. Ryga, 1913.
13. PUTVINSKIS V. *Giedrė: legenda*. Vilnius, 1915.
14. ŠALČIUS M. *Pasakos, dainelės ir mįslės*. Vilnius, 1913.
15. ŠALČIUS M. *Pasakos*. Vilnius, 1913.
16. VYDŪNAS. *Amžina ugnis: dramatiška trilogija*. Tilžė, 1914.
17. VYDŪNAS. *Mūsų laimėjimas : mysteria : tris veismeliai*. Tilžė, 1913.
18. VYDŪNAS. *Ragana : vieno veiksmo mysteria*. Tilžė. 1918.
19. VYDŪNAS. *Sigutė: iš lietuvių pasakos sumanita vienveiksmė mysteria*. Tilžė, 1914.
20. VYDŪNAS. *Tėviškė : vienveiksmis dramatiškas veikalas*. Tilžė, 1908.
21. VYDŪNAS. *Vadovas Lietuvių kalbai pramokti*. Tilžė, 1912.
22. VYDŪNAS. *Prabočių šešėliai : dramatiška aidija trijose dalise*. Tilžė, 1908.

ARCHITECTONICS OF LITHUANIAN BOOK IN 1904-1918

VIKTORIJA SIVAKOVA

Abstract

Book typography of the beginning of the XX century is very important as a significant cultural heritage. There is very little research done about book architectonics during 1904-1918. By making an investigation about book art and design of the printings, released in the beginning of the XX century, mostly all books were viewed *de visu*. Main source of the listing was in 1904-1918 Years Published Books List, taken from Bibliographic and book research centre. Book typography investigations were made on the grounds of famous book art researcher's articles and publications. Research began in the year 1904, after the cancellation of the law that prohibited the press with Lithuanian letters. Years until First World War were very productive for newly established publishing offices. They got a lot of new printing machines, skilled workers started to work there. Zincographies and more type-foundry started appeared in Lithuania cities. Those factors influenced better book typography. 1914-1918 period was distinguished for very few originally illustrated books. By making a research about book architectonics, the printings released during 1904-1918 period, were divided into two parts. In the first part of the work, decorative elements and illustrations created by book authors and famous Lithuanian artists is analysed. Typical books, decorated with standard press cliché of publisher are studied in the second part. The aim of this work is to analyse XX century beginning book as an art piece. The main tasks were to find books decorated by professional Lithuanian artists; to find out, what kind of decorative elements were illustrating book and the relationship between decorated book amount and political-economical situation in country.
